

University of Tehran Press

Research and Analysis of the Parthian Settlement Pattern in the West Plain of Urmia Lake, Based on Geographic Information System (GIS)

Farangis Mirzaie Damirchi ¹, Alireza Hejebri Nobari ², Seyed Mehdi Mousavi Kohpar ³

1.Cultural Heritage of East Azerbaijan, Iran. Email:fa.mirzaie2017@gmail.com

2.Department of Archaeology Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Corresponding Author Email: hejebri@modares.ac.ir

3.Department of Archaeology, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: m_mousavi@modares.ac.ir

Article Info

Abstract

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
6, September, 2019

In Revised Form:
7, December, 2019

Accepted:
8, December, 2019

Published online:
20, June, 2023

Keywords:

Nowadays, Archaeologists use spatial analysis of environmental data and archaeological field findings to clarify the patterns relating to the scattering of ancient settlements and their relation to their natural environments. Settlement pattern analysis is one of the topics in archeology that, rather than focusing on a specific ancient place, probes the region. The interpretation of past human behavior in relation to its dependence on components of the natural and ecological environment is at the center of this type of thought. The results of these analyses will identify factors that influence the choice of the ancestors' places of residence, such as: easy access to agricultural land, water, marine resources and exploitation of extractable mineral resources. The protection that the geographical location provides is another important and well-known factor in the context that it has a great influence on the shape of the deployment of human groups in an area. According to this method and by analyzing the results of the field survey in the west of Urmia Lake, the geographical variables affecting the settlements of the Parthian period in this area were investigated. In the field survey of the western plain of Urmia Lake, 14 sites of the Parthian period had been identified, which was drawn by analyzing the results of this survey and environmental data available, therefore, the pattern of settlement regions based on GIS maps was drawn. These patterns lie in the western plain of the Urmia Lake and have variables such as: sea level height, proximity to rivers, climate type, soil fertility, land use, vicinity to today's settlements, and salt extraction and trade. All the patterns from the west coast of Urmia Lake, have been measured; and the results of these field studies are presented in the upcoming article.

Western Plain of Urmia Lake, Field Survey, Parthian Period, Settlement Pattern, Geographic Information System (GIS).

Cite this The Author(s): Mirzaie Damirchi, F; Hejebri Nobari, A; Mosavi Kohpar, S. M; 2023: Research and Analysis of the Parthian Settlement Pattern in the West plain of Urmia Lake, Based on Geographic Information System (GIS) : Journal of Archaeological Studies / No. 1, Vol.15 , Serial No. 32 / Winter – Spring (183-212)- DOI: 10.22059/jars.2019.288384.142777

Publisher: University of Tehran Press.

1. Introduction

Identification of Parthian settlements was among the main goals of the field survey in the western Urmia Lake's plain in order to fill the gap with this period in the local cultural sequence. Besides, we wanted to know whether this gap was due to some historical implications or simply the result of scarce fieldwork. Previously, the lack of any Parthian record and the strong regionalization of Parthian ceramics had hampered any studies regarding this period in the studied area. Although the mountainous areas to the west of Urmia County were investigated in 2008, no Parthian site was mentioned in the chronological sequence presented (Khan-Mohammadi & Kharrazi, 2012: 7–9, Fig 1). Therefore, at the time of our fieldwork, there was no dated type site for drawing comparisons. Despite this, out of the 39 archaeological localities recorded in our fieldwork, 14 Parthian sites were identified based on the ceramic's stylistics (Fig 3 & Fig 5).

Based on the field survey and the GIS analysis results, the local Parthian settlement patterns were examined, and an attempt was made to reconstruct the cultural-environmental landscape of the area during the mentioned period (Mirzaie, 2019). The results of this study indicated the importance of environmental variables such as abundant water supplies, fertile soil of alluvial fans for agriculture, and proximity to mountains with rich pastures in the formation of settlements. Besides, it seems the settlements were following a linear pattern along the coastal strip, emphasizing the fertile plain of Urmia and the desire to be close to the rivers. Plus, gaining access to the salt sources of the lake was also among the reasons for the formation of the sites.

The analysis implies that the region's dominant economy during the Parthian Period was based on irrigation cultivation, animal husbandry, and salt extraction from Urmia Lake. The proximity of the Urmia plain to the Silk Road, which enjoyed great prosperity during the Parthian Period and was one of the main reasons for Iran's commercial prosperity during historical periods, bears implications for the placement of our sites in relation to the salt trade. The trade route that connected Hamedan to Urmia and Khoy was most probably passed through the western plain of Urmia Lake (the area currently under investigation).

Another finding in our field survey was identifying an area known as Rashakān Castle (SWUL 03) (Mirzaie, 2019). This area has a circular enclosure wall with numerous watchtowers, and unlike most castles which are usually built on higher grounds, Rashakān was constructed in the middle of the plain. Thus, this fact, plus the very short distance of the castle to the shores of the lake -less than 1 km- strengthens the possibility of a connection with salt extraction. In other words, this fortified structure's placement suggests a monitoring and security role related to salt operations. The critical point is that the Parthians did not benefit from this strategic gift (the salt of Urmia Lake) before the conquest of Atropāten. But after claiming this region, they decided to make the most of this wealth. However, as history testifies, the inhabitants of the conquered lands usually resisted and sometimes even launched counter-attacks against the occupier forces. The location of Rashakān fortification in the middle of the plain, plus its affinities to the Parthian architectural styles (similarity to the sub-circular camps of the Central Asian nomads - the origin place of the Parthians-), could suggest the need of the dominant Parthians for a protective structure to ensure the safety of workers and soldiers against such local attacks. Therefore, environmental factors directly impact the formation of human societies by dictating appropriate locations for specific purposes. War or peace each imposes conditions on the target society in terms of architectural organization, such as extensive defenseless settlements or limited-space fortified settlements in peace or war, respectively. Most of the Parthian sites in the studied area are small settlements, which could imply unstable conditions and a shaky foothold of Parthians in the region.

In addition to what has been stated, to show the land-use patterns of Parthians in the area and to examine their settlement pattern in connection with the extraction of salt, a mound known as Tepe "Tabat" (SWUL 15) could be considered as a case study (Mirzaie, 2019). Tabat is located at a

distance of fewer than 500 m to the lake's western shore. Such a small distance means muddy and salty grounds and the impossibility of agriculture. As a result of soil infertility and barrenness as well as being unsuitable even for animal husbandry, and due to the identification of some supposedly salt extraction basins at a distance of about 1.5 km to the northeast, the Tepe Tabat was affiliated with salt extraction activities. Additionally, the virtual absence of any Parthian site in the mountainous areas to the west, the linear pattern of Parthian settlements parallel to the western shores of the lake, and the close distance of the Silk Road could also bolster the hypothesis of correlation between Parthian settlement patterns and the extraction and trade of salt within the area of study. It should be noted that based on previous studies, Parthian settlements in northwestern Iran were usually formed in high and overlooking areas. Of course, we must remember that the future reconstruction of Lake Urmia's water level and its ancient shorelines could shed more light on this issue, which is beyond the scope of the present study.

Therefore, in a general view, it could be said that several important factors have influenced the formation of the settlement patterns within this region. The location of water resources in the plain has been one of the most important factors for the formation of settlements; we see that all the sites are located at a distance of fewer than 500 m from the permanent and seasonal rivers, and some of them have formed near the confluence zone of two surface currents. Suitable environmental potentials such as fertile soil, abundant water, favorable weather, and good pastures for livestock are amongst the other influential factors in forming Parthian settlements in the region. Besides, access to the rich resources of the lake's salt and access to the main networks of the Silk Road to the north and south of the studied area are other influential factors for defining the settlement patterns; such a placement facilitated the salt trade, and the Parthians took advantage of this natural gift in the best possible way.

Due to suitable conditions, in many parts of the world, alluvial fans have provided good locations for establishing human settlements from prehistoric times onwards. The focus of human activities on the alluvial fans was in fact due to the positive characteristics of such landforms (Maqsoudi et al. 2012: 2). Some of the Parthian sites in the fertile plain of Urmia were also established within the alluvial fans, and this indicates the awareness of the people here about the desirable properties of such landscapes. Although the people of the past were aware of the fertility of alluvial fans, according to the experiences gained from the past floods and the dangers of settling in the center of the alluvial fans, usually the villages had not been forming near the flood channels, a clear example of which in our area of study is the site of Bālestan (SWUL 01).

مجله مطالعات باستان‌شناسی

شاپای الکترونیکی: ۲۶۷۶-۴۲۸۸

<https://jarcs.ut.ac.ir>

بررسی و تحلیل الگوی استقرار دوره اشکانی در دشت غربی دریاچه ارومیه، بر اساس سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS)

فرنگیس میرزایی دمیچی^۱، علیرضا هژبری نوبری^۲، مهدی موسوی کوهپر^۳

fa.mirzaie2017@gmail.com

۱. اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان شرقی. رایانامه:

hejebri@modares.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، گروه باستان‌شناسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه:

m_mousavi@modares.ac.ir

۳. گروه باستان‌شناسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه

اطلاعات مقاله چکیده

امروزه باستان‌شناسان از تجزیه و تحلیل فضایی داده‌های محیطی و یافته‌های میدانی باستان‌شناسی برای روشن شدن الگوهای پراکندگی سکونتگاه‌های باستانی و ارتباط آن‌ها با محیط طبیعی استفاده می‌کنند. تحلیل الگوی استقرار یکی از موضوعات باستان‌شناسی است که به‌جای تمرکز بر یک مکان خاص باستانی، منطقه را مورد کاوش قرار می‌دهد. تفسیر رفتار گذشته انسان در رابطه با وابستگی آن به اجزای محیط طبیعی و اکولوژیکی در مرکز این نوع تفکر قرار دارد. نتایج این تحلیل‌ها عواملی را که بر انتخاب محل زندگی اجداد تأثیر می‌گذارند؛ شناسایی می‌کند؛ مانند دسترسی آسان به زمین‌های کشاورزی، آب، منابع دریایی و بهره‌برداری از منابع معدنی قابل استخراج. امنیت این بافت جغرافیایی از دیگر عوامل مهم و شناخته‌شده در بستری است که می‌تواند استقرار گروه‌های انسانی در یک منطقه را شکل دهد. بر اساس این روش و با تجزیه و تحلیل نتایج بررسی میدانی در غرب دریاچه ارومیه، متغیرهای جغرافیایی مؤثر بر استقرارهای دوره اشکانی در این منطقه، مورد بررسی قرار گرفت. در بررسی میدانی دشت غربی دریاچه ارومیه، ۱۴ محوطه از دوره اشکانی شناسایی شده بود که با تجزیه و تحلیل نتایج این بررسی و داده‌های محیطی، الگوی استقرار منطقه بر اساس نقشه‌های GIS ترسیم گردید. این نقشه‌ها بیانگر شرایط آب‌و-هوایی ایده آل، کوه‌های پوشیده از رسوبات غنی برف و رودخانه‌های فراوانی است که این دشت را تغذیه می‌کند و قابلیت استقرار متوالی را دارد. این الگوها در دشت غربی دریاچه ارومیه با متغیرهایی چون ارتفاع از سطح دریا، مجاورت با رودخانه‌ها، نوع آب‌وهوا، حاصلخیزی خاک، کاربری اراضی، مجاورت با سکونتگاه‌های امروزی و استخراج و تجارت نمک، از ساحل غربی دریاچه ارومیه اندازه‌گیری شده‌اند که نتایج این مطالعات میدانی در مقاله پیش رو ارائه شده است.

نوع مقاله:
علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۳۹۸/۰۶/۱۵

تاریخ بازنگری:
۱۳۹۸/۰۹/۱۶

تاریخ پذیرش:
۱۳۹۸/۰۹/۱۷

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۰۳/۳۰

واژه‌های کلیدی: دشت غربی دریاچه ارومیه، بررسی میدانی، دوره اشکانی، الگوی استقرار، سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS)

استناد: میرزایی دمیچی، فرنگیس؛ هژبری نوبری، علیرضا؛ موسوی کوهپر؛ ۱۴۰۲-۱۴۰۱: بررسی و تحلیل الگوی استقرار دوره اشکانی در دشت غربی دریاچه ارومیه، بر اساس سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS): مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۵، شماره ۱، زمستان و بهار - پیاپی ۳۲ (۲۱۲-۱۸۳) - DOI: 10.22059/jarcs.2019.288384.142777

بررسی‌های باستان‌شناسی و تحلیل الگوهای استقراری، از روش‌های شناخته‌شده در باستان‌شناسی برای کمک به شناخت فرایند تعامل انسان با محیط پیرامونش است. استفاده از GIS و فناوری فضایی در باستان‌شناسی موجب دگرگونی نگرش‌ها و پیشرفت تحلیل‌های باستان‌شناسی شده است (کریمی و فرج زاده اصل، ۱۳۸۳: ۱۱۴). شمال غرب ایران خصوصاً غرب دریاچه ارومیه به واسطه همسایگی با قدرت‌های منطقه، همواره مورد توجه بوده و رد پای معادلات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بر جای‌جای این منطقه به چشم می‌خورد. تپه‌های باستانی که نماد این معادلات چه در زمان صلح و چه در زمان جنگ هستند؛ ناگفته‌های فراوانی را در دل خود نهفته دارند. اینکه چه الگویی در شکل‌گیری این استقرارها دخیل بوده است؛ گاهی به جهت تغییرات اقلیمی یا دخل و تصرف انسان امروزی (به‌عنوان مثال: تخریب، تسطیح، خاک‌برداری و ...) در پاره‌ای موارد قابل‌شناسایی قطعی نیست؛ اما با این وجود، علوم میان‌رشته‌ای از جمله سامانه اطلاعات جغرافیایی موسوم به (GIS) کار را برای باستان‌شناسان تا حدودی سهولت بخشیده است.

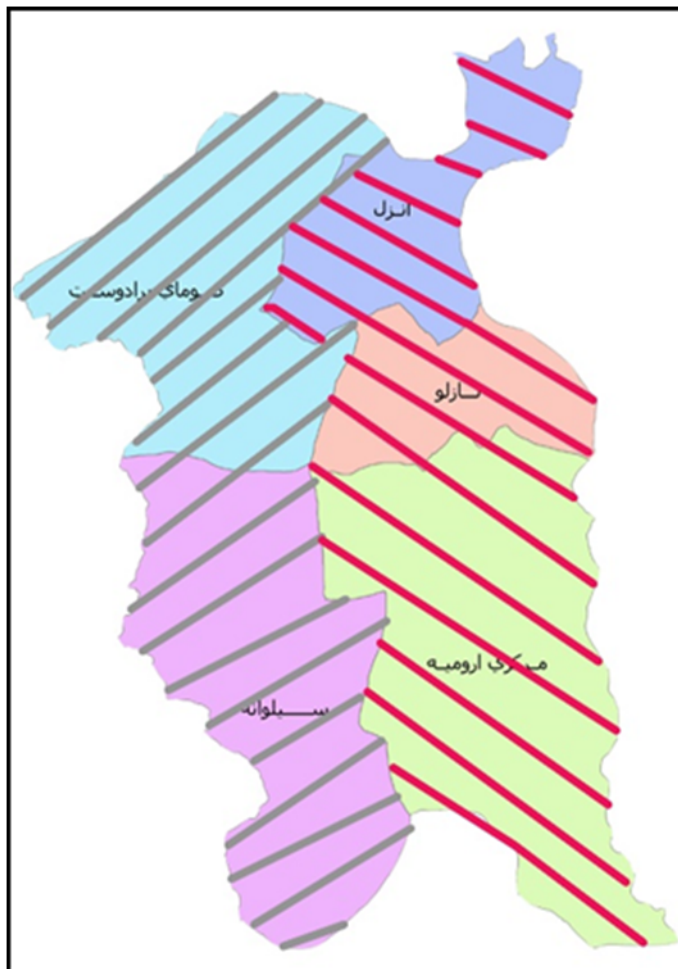
در سال‌های اخیر در ایران نیز باستان‌شناسان سعی کرده‌اند با نگاهی ویژه به داده‌های علوم میان‌رشته‌ای، موضوع برهم‌کنش میان انسان و محیط‌زیست را روشن کنند (آفتاب و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲).

اما قبل از استفاده از علوم میان‌رشته‌ای در باستان‌شناسی، ضروری است ابتدا راجع به هر موضوعی منابع کتابخانه‌ای مورد مطالعه قرار گرفته و نظریات متعدد از این منابع استخراج گردد. سپس با استناد به این نتایج، بررسی میدانی منطقه مورد نظر انجام گرفته و پس از به دست آمدن داده‌های محیطی، با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی، این داده‌ها در قالب نقشه‌هایی ترسیم و الگوی استقراری مورد نظر استخراج گردد. برای این منظور، ابتدا به مطالعه منابع تاریخی و مقالات مرتبط پرداخته و سپس به بررسی میدانی در منطقه مورد مطالعه همت گماشته شد. پس از تطبیق نتایج مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی، داده‌های محیطی ما به ترسیم الگوی استقراری دوره اشکانی در دشت غربی دریاچه منجر گردید.

اما منطقه مورد نظر در این مقاله، بخشی از آذربایجان امروزی (آتورپاتکان یا آتورپاتکان سابق) در محدوده شمال غرب ایران و در غرب دریاچه ارومیه قرار گرفته است. مغفول ماندن تاریخ ایالت آتورپاتکان (Āturpātākān)، به‌عنوان بخشی از فرهنگ و تمدن این سرزمین، در بررسی فرهنگ‌های شمال غرب ایران، نحوه دستیابی، حضور یا عدم حضور اشکانیان در غرب دریاچه ارومیه، از اهداف مطالعه این ناحیه بود. یکی از مشکلات اصلی عرصه مطالعات تخصصی در بررسی یافته‌های تاریخ و باستان‌شناسی دوره اشکانی خصوصاً در غرب دریاچه، کمبود منابع و مقالات پژوهشی و یا نبود پژوهش‌های میدانی و تخصصی باستان‌شناختی بود. در بررسی سفال‌های دوره اشکانی مناطق نه‌گانه ایران که توسط هرینک انجام گرفته بود؛ نیز هیچ نشانی از یافته‌های اشکانی در غرب دریاچه به چشم نمی‌خورد (هرینک، ۱۳۷۶: بخش ۳).

پروژه بررسی غرب دریاچه ارومیه باهدف بررسی و شناخت کیفیت حضور اشکانیان در این منطقه با تأکید بر دشت ارومیه؛ با مجوز پژوهشگاه میراث فرهنگی و حمایت مالی دانشگاه تربیت مدرس، به سرپرستی فرنگیس میرزایی فروردین‌ماه سال جاری اجرا گردید (میرزایی، ۱۳۹۸). در نهایت، ۱۴ محوطه از دوره اشکانی شناسایی شد.

لازم به یادآوری است که این پژوهش، دشت ارومیه به موازات سواحل غربی دریاچه ارومیه را تحت پوشش قرار می‌دهد و مناطق کوهستانی خارج از شمول آن است. مناطق کوهستانی غرب شهرستان در سال ۱۳۸۷ توسط خان محمدی و خرازی مورد بررسی قرار گرفته و در بررسی ایشان هیچ محوطه اشکانی در کوهستان‌های غربی ارومیه شناسایی نشده است (خان محمدی و خرازی، ۱۳۹۱: ۷-۹، نقشه ۱). پژوهش حاضر با روش تحقیق کمی از نوع روش تحقیق آماری انجام گرفته و با به‌کارگیری سامانه اطلاعات جغرافیایی، به ترسیم الگوی استقرار دوره اشکانی در حاشیه غربی این دریاچه می‌پردازد که نتایج آن در مقاله حاضر ارائه می‌گردد.

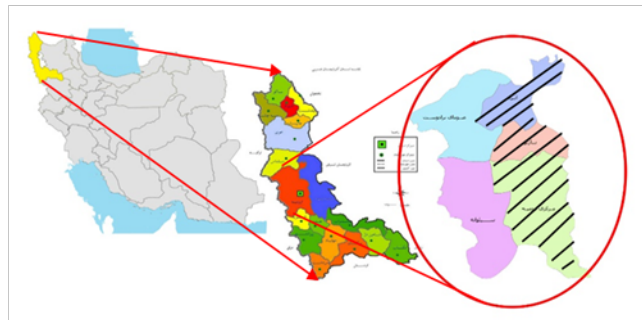
تصویر ۱: نقشه شهرستان ارومیه به تفکیک بخش‌ها. مناطق با خط چین قرمز توسط نگارنده بررسی شده و مناطق با خط چین خاکستری توسط همکاران میراث‌فرهنگی آذربایجان غربی

Figure 1. The administrative division of Urmia County. Areas with red dashed line are surveyed by the author and the ones with grey dashed line were previously investigated by the archaeologists from the Cultural Heritage Organization of West Azerbaijan Province.

۲: موقعیت جغرافیایی و زیست‌محیطی شهرستان ارومیه

حدود سیاسی شهرستان ارومیه (Urmia) با مساحتی حدود ۵۲۵۱/۱۸۵ کیلومتر مربع از شمال، شرق و جنوب به ترتیب شهرستان‌های سلماس، نقده، مهاباد (Mahabad) و دریاچه ارومیه (Urmia Lake) و از غرب به کشورهای ترکیه (Turkey) و عراق (Iraq) محدود است. این شهرستان در موقعیت جغرافیایی ۲۴° ۴۵ تا ۲۳° ۴۴ طول جغرافیایی و ۷° ۳۷ تا ۸° ۳۸ عرض جغرافیایی واقع است.

این شهرستان شامل ۵ بخش نازلو (Nazlu)، صومای برادوست (Sümai-e Baradüst)، سیلوانا (Silvana)، انزل (Anzal) و مرکزی و ۲۰ دهستان و ۵ شهر است و ۵۹۹ آبادی دارد (فرهنگ آبادی‌های ارومیه، ۱۳۵۸: ۶). شهرستان ارومیه از دو بخش کوهستانی و دشت تشکیل شده است. مهم‌ترین ارتفاعات آن در شمال کوه‌های بی داغ (Bay Dagh)، قیلان (Gheilan)، اوغلان (Oghlan)، در شمال غربی و غرب کوه‌های سرکش (Sarkesh)، بردوک (Bardük)، میدان (Meydān)، برادوست (Baradüst)، سوریان (Süriān)، سیتاوا (Sitāvā) و زیارت (Ziyart) است. در جنوب غربی و غرب آن از کوه‌های کچلک (Kachalak) با دامنه‌های برف‌گیر، مرگ زیارت (Margziyarat)، هیس (His)، نیوادره (Nivadareh) و کانی‌سیو (Kanisiv) قرار دارد. چهار رودخانه مهم این شهر: روضه چای (Roze Chay) از کوه‌های ملاولی (Malavi) در غرب ارومیه، باراندوز چای (Bārandüz Chay) از کوه‌های مرزی جمال‌الدین، برده‌سور (Bardeh Sur) از کوه‌های جنوب غربی ارومیه و نازلو چای (Nazlu Chay) و شهر چای (Shahar Chay) از کوه‌های کردستان ترکیه سرچشمه گرفته و همگی به دریاچه ارومیه می‌ریزند. شهرستان ارومیه به لحاظ پوشش گیاهی از تنوع بالایی برخوردار است. مناطق کوهستانی غربی شهرستان در محدوده جنگل‌های زاگرس قرار گرفته که در سالیان گذشته نابود شده‌اند و اکنون تنها نمونه‌هایی از بقایای درختان این جنگل‌ها به صورت پراکنده در منطقه وجود دارد. مناطق دشتی کوهپایه‌ای و دره‌ای شهرستان از نظر پوشش گیاهی و بوته‌ای یک‌ساله و چندساله مراتع نسبتاً غنی‌ای را تشکیل می‌دهند. در برخی نواحی کوهستانی درختان پسته وحشی (بنه)، بادام کوهی، زالک و گونه‌های غیر میوه‌ای بلوط و افرا مشاهده می‌شود و در برخی نقاط آن از جنگل‌های مصنوعی کوچک، بیشتر از نوع گونه‌های سوزنی‌برگ، وجود دارد. مراتع این شهرستان، بالغ بر ۲۳۴ هزار هکتار مربع، اغلب از نوع میان‌بند، بیلاقی، دشتی و نیمه مصنوعی است (فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های شهرستان ارومیه، ۱۳۵۸: ۶). منطقه موردنظر که نتایج مطالعات آن در مقاله حاضر ارائه می‌شود؛ ابعادی به طول تقریبی ۱۲۵ کیلومتر و عرض تقریبی ۴۰ کیلومتر در غرب دریاچه ارومیه را شامل می‌شود (تصویر ۲).

تصویر ۲: موقعیت منطقه بررسی شده در غرب دریاچه ارومیه (نواحی خط‌چین شده)

Figure 2. The location of the survey area in the west of Urmia Lake (dashed-line areas).

۲-۱. اقلیم غرب دریاچه ارومیه

آذربایجان غربی اگرچه عمدتاً تحت تأثیر جریان‌های هوای مرطوب اقیانوس اطلس و مدیترانه قرار دارد؛ اما در برخی از ماه‌های زمستان توده‌های سرد از سوی روسیه به این سمت کشیده می‌شود و این امر در کاهش دمای هوای استان تأثیر بسزایی دارد. علاوه بر جریان‌های فوق، ارتفاع مکان، جهت قرارگیری کوه‌ها، وزش باد و دوری از دریا نقش اساسی در میزان دما و ریزش شبکه‌ی آب‌های آذربایجان غربی دارد تا جایی که آب‌وهوای آذربایجان غربی را می‌توان حدفاصل آب‌وهوای سواحل دریای خزر و اقلیم نیمه صحرایی داخلی دانست. در زمستان ارتفاعات از ۳۰۰۰ متر به بالا به زیر قشر ضخیمی از برف فرو می‌رود و قله‌ها این برف را تا سال بعد محفوظ نگه می‌دارند. دامنه‌های بین ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ متر نیز که به‌وسیله قله سبز از بادهای سرد شمال محفوظ‌اند؛ مقدار کافی باران دریافت می‌کنند. حداکثر دما در این استان در حدود ۴۳ درجه سانتی‌گراد و حداقل دما در زمستان ۲۰ درجه زیر صفر در ماکو (Maku) گزارش شده است. میزان متوسط باران سالیانه از ۳۰۰ تا ۸۰۰ میلی‌متر در نوسان است. حداکثر بارش در جنوب و اطراف سردشت (Sardasht) و نواحی مرزی است. تعداد ماه‌های خشک سال ۳ تا ۵ ماه و تعداد روزهای یخبندان در نواحی مختلف بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ روز در سال متغیر است. رطوبت نسبی در نقاط مختلف از ۳۰ تا ۸۰ درصد در ماه‌های مختلف متفاوت است (جغرافیای استان آذربایجان غربی، ۱۳۶۷: ۸-۹).

آب‌وهوای مساعد، رودهای متعدد و سیلاب‌های آبرفتی غنی که منطقه را قبل از رسیدن به دریاچه سیراب و برای کشاورزی و باغداری ممتاز می‌کند و در کل استقرارهای طولانی‌مدت را در این منطقه سبب می‌شود؛ به قابلیت‌های آن افزوده است.

۲-۲. پیشینه مطالعاتی منطقه مورد بررسی

منطقه شمال غرب ایران به لحاظ غنای آثار باستانی از اوایل سده نوزدهم میلادی همواره مورد توجه پژوهشگران و باستان‌شناسان داخلی و خارجی بوده است. این خطه همیشه مرکز تلاقی اقوام گوناگون با ساختارهای متفاوت قومی و فرهنگی بوده است و بیشتر دسته‌های مهاجر و مهاجم که طی قرون از شرق به غرب رفته‌اند از این ناحیه گذر کرده و بعضاً در آن ساکن شده‌اند. اولین بار سیاحان و جهانگردانی چون فلاندن

و کست (Flandin & Coste) در فاصله سال‌های ۴۵-۱۸۴۱ میلادی به این منطقه توجه کردند (فلاندن، ۱۳۵۶: ۴۳۷-۴۴۱).

به دنبال آن خیل باستان‌شناسان و انسان‌شناسانی چون ژاک دمرگان (Jacques de Morgan)، هوتوم شیندلر (Houtum-Schindler)، سر اورال استین (Aurel Stein)، شولتز (shultz)، کارلتون استانلی کوون (Carleton Stanli Coon)، برتون براون (Berton Brawn)، ولفرام کلایس (Wolfram Kleiss) و رابرت دایسون (Robert H. Dyson) به این منطقه آمدند و ده‌ها محوطه باستانی را کاوش کردند. حفاری هیئت آمریکایی به سرپرستی دایسون و یانگ (Yang) در تپه‌های کلیدی جنوب استان شامل دالما (Dalma)، حسنلو (Hasanlu)، حاجی‌فیروز (Haji Firuz)، دینخواه (Dinkhah)، عقرب‌تپه (Aghrab Tepe) و پیزدلی (Pizdeli)، کاوش‌های هیئت آلمانی به سرپرستی رودلف ناومان (Rudolf Naumann) در تخت سلیمان و ولفرام کلایس در محوطه بسطام (Bastām)، هیئت انگلیسی به سرپرستی چارلز برنی (Charles Heber) در هفتوان (Haftvan)، هیئت ایتالیایی به سرپرستی پکورا (Pekurla) و سالوینی (Salvini) در قلعه اسماعیل آقا (Esmail Agha) و گیجلر تپه (Gijlar Tepe)، هیئت انگلیسی به سرپرستی بورتون براون (Berton Brawn) در گوی تپه (Goy Tepe)، هیئت اتریشی به سرپرستی آندره لیپرت (Andre Lippert) در کردلر تپه (Kordlar Tepe) تنها نمونه‌هایی از این بررسی گسترده است. در این میان سهم باستان‌شناسان ایرانی چون علی‌اکبر سرفراز، بابک راد، اسماعیل یغمایی، حریرچیان، معصومی، حسن قرخانی، علی صدراپی و بهمن کارگر در خصوص تهیه مدارک اولیه شامل مختصات و مشخصات محوطه‌ها، بناها، تعیین عرصه و حریم تپه‌ها و تاریخ‌گذاری و تهیه مدارک سفالی برای ثبت آثار قابل‌تقدیر است (خان محمدی و خرازی، ۱۳۹۱: ۲).

از بین تمام پژوهش‌های انجام‌گرفته در منطقه آذربایجان و در حوالی منطقه مورد مطالعه می‌توان به بسطام (Kleiss, 1979)، هفتوان تپه (Burney, 1968-1973) و تپه اهرنجان (کارگر، ۱۳۷۴) در شمال منطقه مورد مطالعه؛ حسنلو (Young, 1959; Dyson, 1958-1963)، دینخواه (Hamlin, 1971)، عقرب تپه (Muscarella, 1973)، قلات گاه (Muscarella, 1971; Kleiss and Kroll, 1979)، حاجی‌فیروز (Voigt, 1976)، تپه ربط (حیدری، ۱۳۸۵) در جنوب آن اشاره کرد؛ اما توالی باستان‌شناختی ناحیه غرب دریاچه ارومیه بر پایه کاوش‌هایی تعریف شده که در سه محوطه گوی تپه (Brown, 1951)، کردلر (Lippert, 1975 1977; Dorner, Kromer and Lippert, 1974; Ehringhaus, 1994) و قلعه اسماعیل آقا (Pecorella and Salvini, 1984) انجام‌گرفته است. در هیچ‌کدام از این سه محوطه و یا بررسی به‌منظور ثبت آثار شهرستان ارومیه، به استقرارهای دوره اشکانی اشاره‌ای نشده است؛ به طوری که با جانمایی و مکان‌یابی محوطه‌های دوره اشکانی آذربایجان‌های شرقی و غربی با محوریت دریاچه ارومیه بر روی نقشه که موضوع مقاله دیگری که جهت تعیین الگوهای استقراری اشکانیان در آذربایجان، در سال ۹۵ توسط نگارنده انجام گرفت؛ غرب دریاچه در دوره اشکانیان عاری از هرگونه استقرار نشان داده شد (تصویر ۳). همین موضوع ما را بر آن داشت تا پیرامون حضور اشکانیان در غرب دریاچه به بررسی و مطالعه بپردازیم (میرزایی، ۱۳۹۵).

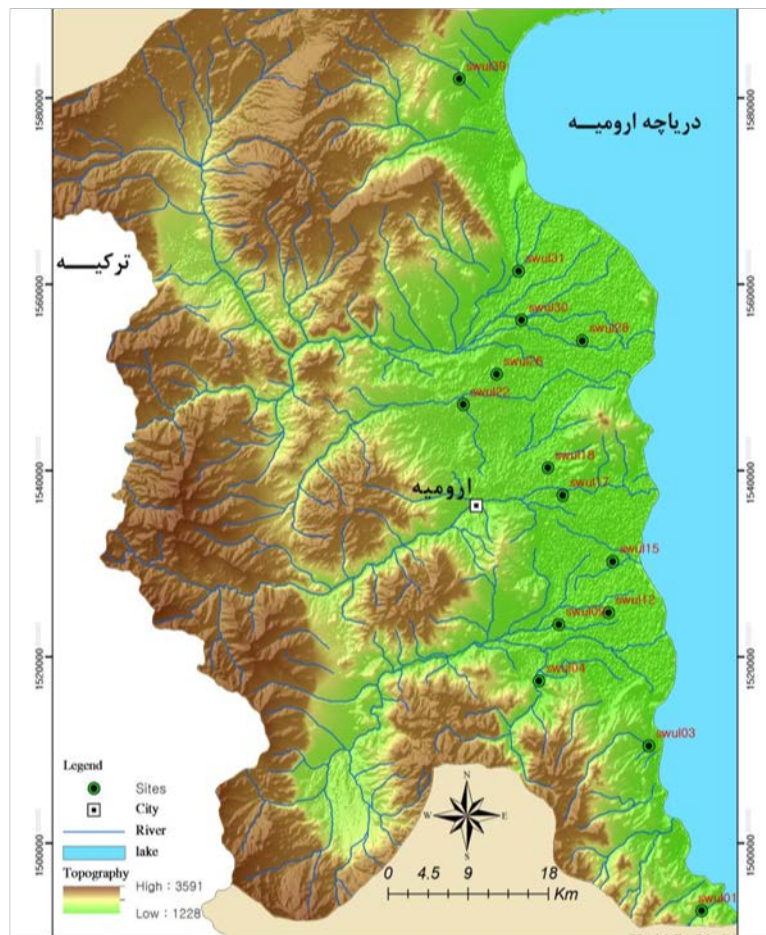
تصویر ۳: موقعیت محوطه‌های مکان‌یابی شده اشکانی بر روی نقشه آذربایجان و غرب دریاچه ارومیه که خالی از محوطه‌های اشکانی است (میرزایی، ۱۳۹۵).

Figure 3. The location of the previously-known Parthian sites. Note the absence of Parthian localities in the West of Urmia Lake (Mirzaei, 2016).

۳. استقرارهای اشکانی

شناسایی محوطه‌هایی که دارای استقرارهای اشکانی است از اهداف اصلی این بررسی میدانی بوده و با توجه به اینکه تاکنون در غرب دریاچه ارومیه در هیچ محوطه‌ای چه در قالب آثار ثبتی و یا غیر ثبتی نامی از این دوره تاریخی برده نشده؛ وجود این گسست و اثبات حضور یا عدم حضور اشکانیان در این منطقه از دلایل اجرای این پروژه بود. عدم شناسایی و ثبت محوطه‌های اشکانی در غرب دریاچه ارومیه و همچنین منطقه‌ای بودن سفال‌های اشکانی (هرینک، ۱۳۷۶: ۲۵۸-۲۵۷)، کار بررسی و مطالعه کیفیت حضور اشکانیان در غرب دریاچه ارومیه را به شدت با مشکل مواجه کرده بود. همان‌طور که در مقدمه نیز ذکر شد؛ مناطق کوهستانی غرب شهرستان در سال ۱۳۸۷ توسط همکاران میراث فرهنگی آذربایجان غربی مورد بررسی قرار گرفته که در گاهنگاری انجام‌شده توسط ایشان نیز هیچ محوطه اشکانی در کوهستان‌های غربی ارومیه شناسایی نشده بود (خان محمدی، خرازی، ۱۳۹۱: ۷-۹، نقشه ۱)؛ بنابراین، هیچ محوطه پایه‌ای که بتوان یافته‌ها را با آن قیاس کرده و با احتمال زیاد از اشکانی بودن آن صحبت نمود؛ وجود نداشت. با این حال، در این بررسی که مناطق دشتی غرب دریاچه ارومیه مورد بررسی قرار گرفت؛ تعداد ۳۹ محوطه از نزدیک مشاهده، مدارک و مستندات لازم از محوطه‌ها جمع‌آوری گردید. سپس یافته‌های سفالی آن‌ها، با کتاب سفال ایران در دوره اشکانی (هرینک، ۱۳۷۶)، سفال‌های شاخص محوطه‌های اشکانی در شمال غرب، غرب، جنوب غرب، شمال شرق و جنوب شرق از جمله: قلعه زهاک هشترود (قندگر، ۱۳۸۲-۱۳۸۶؛ قندگر، اسماعیلی و رحمت‌پور، ۱۳۸۳)، بسطام (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۴۰-۱۴۱)، کهنه پاسگاه تپه‌سی خدا آفرین شهرستان کلپیر در استان آذربایجان شرقی (آقلاری، ده‌پهلوان، ۱۳۹۰)، تبیین و گاهنگاری فرهنگ‌های هزاره اول ق.م در شهرستان نیر اردبیل (پورفرج، ۱۳۹۶)، معرفی یک محوطه باستانی در اردبیل: گوشا تپه (لجمیری و زارع خلیلی، ۱۳۸۳)، گور خمره‌های اشکانی (کامبخش فرد، ۱۳۹۴)،

۱۹۳ بررسی و تحلیل الگوی استقرار دوره اشکانی در دشت غربی دریاچه ارومیه، بر اساس سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS) طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال دوره اشکانی شهرستان قروه کردستان (مافی، بهنیا، بهرام‌زاده، ۱۳۸۸)، بررسی گورستان‌های خمرهای اشکانی حاشیه شرقی رودخانه زاب کوچک در شهرستان سردشت، شمال غرب ایران (سلیمی، ده‌پهلوان و داودی، ۱۳۹۷)، پژوهش‌های باستان‌شناسی از «بیگم قلعه» نقده تا «ریگ‌آباد» پیرانشهر (صدرائی، ۱۳۹۷)، بررسی باستان‌شناختی قلعه پاجاداغ (قلعه تشویر) شهرستان طارم زنجان (نوراللهی، ۱۳۹۱)، کاوش باستان‌شناسی محوطه اشکانی تشویر طارم زنجان (نوراللهی، ۱۳۹۵)، سفال‌های اشکانی کنگاور (مجله باستان‌شناسی و هنر ایران، شماره نهم و دهم)، بیستون (علی بیگی، ۱۳۸۹)، بررسی باستان‌شناسی محوطه‌های اشکانی شهرستان درگز، شمال شرق ایران (نامی و موسوی نیا، ۱۳۹۶)، مطالعه نقوش شاخص سفال اشکانی در جنوب شرق ایران حوزه مکران (علیزاده و شیرازی، ۱۳۹۳) و برخی منابع دیگر از جمله: نگاهی به تدفین تابوتی در ایران باستان (چایچی امیرخیزی و سعیدی، ۱۳۸۱)، (Dyson, 1999)، (rezaloo, 1384)، (Burney, 1955)، (Dyson, 1999 b)، (Parker, 1999)، (ГАЗЫЈЕВ, 1960) مقایسه شد.

تصویر ۴: توپوگرافی منطقه غرب دریاچه ارومیه و موقعیت محوطه‌های اشکانی شناسایی شده.

Figure 4. The topography of the area of study with the new-found Parthian sites.

سفال‌های نخودی و قرمز آجری با مواد چسباننده شن ریزودرشت و ویژگی‌های شاخص تزئینی دوره اشکانی، همچنین لبه‌های موسوم به پاکتی، سفال شانه‌دار و سفال با لعاب سبز از جمله شاخصه‌های مهم برای تشخیص اشکانی بودن محوطه‌ها بود. مهم‌تر از همه، سفال شاخص دوره اشکانی موسوم به سفال جلینگی با ویژگی‌های منحصر به فرد (هرینک، ۱۳۷۶ و نوغانی، ۱۳۹۰) که در برخی از محوطه‌های دشت غربی دریاچه ارومیه به دست آمد؛ موجب از بین رفتن همه تردیدها گردید. پس از مقایسه‌های به‌عمل آمده، مشخص گردید که از بین محوطه‌های مطالعه شده تنها در ۱۴ محوطه با استناد به یافته‌های سفالی، استقرارهای دوره اشکانی وجود دارد (تصاویر ۴ و ۵). در بررسی محوطه‌ها از یک کد اختصاصی استفاده شد که عبارت است از (SWUL) که کوتاه شده عبارت بررسی غرب دریاچه ارومیه (Survey in the West of Urmia Lake) که به همراه حرف T از کلمه (Tepe) و شماره محوطه که از 01 شروع می‌شود.

ردیف ROW	نام محوطه SITE NAME	کد محوطه SITE CODE	ارتفاع از سطح دریا Elevation above the sea level	مساحت به هکتار Area in hectares	ارتفاع از سطح زمینهای اطراف Height from the surrounding grounds	دوره های استقراری Settlement periods	فاصله از منابع آب Distance from water sources	UTM
1	لغه باستان (Bālestān)	SWULT.01	1366	1.13	10	از هزاره ۲ ق. م تا دوره اسلامی From the 2nd millennium B.C. to the Islamic period	100	37.158929, 45.378526
2	لغه خرابه رشکان (Rashakān)	SWULT.03	1313	2.58	13	هزاره ۱ ق. م 1st millennium B.C.	400	37.313228, 45.295341
3	تپه کوکبا (Kukya)	SWULT.04	1336	2.1	14	برنز (مفرغ) - هزاره ۲ تا هزاره ۱ ق. م Bronze age & 2nd to 1st millennium B.C.	70	37.366923, 45.149983
4	تپه دیزج تکیه (Dizaj Tekye)	SWULT.09	1312	9.21	15	پیش از تاریخی - اسلامی Prehistoric - Islamic period	70	37.422726, 45.169734
5	تپه ترکمان (Torkaman)	SWULT.12	1287	2.16	4	دوره تاریخی historic period	170	37.438253, 45.231656
6	تپه تبت (Tabat)	SWULT.15	1331	4.98	3	هزاره اول ق. م 1st millennium B.C.	50	37.467647, 45.231477
7	تپه قبرستان چهاره گنا (Chehregosha Semetry)	SWULT.17	1308	5.97	5	هزاره اول ق. م 1st millennium B.C.	400	37.547202, 45.161715
8	تپه برشان (Borashan)	SWULT.18	1306	3.95	15	هزاره ۱ ق. م - قرن ۸ تا ۱۰ و ۱۲ تا ۱۰ ق. م 1st millennium B.C. & 6th to 8th and 10th to 12th centuries AH.	570	37.572367, 45.139867
9	تپه بالو (Bālo)	SWULT.22	1359	4.27	6	پیش از تاریخ Prehistoric	1	37.625924, 45.026292
10	ساری تپه چنقرای بکان (Sari Tepe)	SWULT.26	1338	1.43	4	هزاره اول ق. م - قرن ۷ تا ۷ ق. م 1st millennium B.C. & 7th centuries AH.	1500	37.658049, 45.065277
11	تپه علیخان ساریخان (Tepe Alikhan)	SWULT.28	1385	1.8	7	هزاره ۱ و ۲ ق. م 2nd & 1st millennium B.C.	150	37.697465, 45.170724
12	تپه نخمجان یا کجورد (Tepe NAKHJVAN)	SWULT.30	1315	11.1	15	پیش از تاریخ، مفرغ، آهن، تاریخی اسلامی Prehistoric, bronze, iron, and Islamic periods	8	37.712149, 45.091318
13	مدایان تپه علیگل (Madian Tepe)	SWULT.31	1299	4.12	5	هزاره اول ق. م اسلامی 1st millennium B.C. & Islamic period	430	37.758947, 45.082592
14	تپه کارنای قونجی (Tepe Karña)	SWULT.39	1433	41	31	هزاره ۳ تا ۱ ق. م 3rd to 1st millennium	500	37.938748, 44.987618

تصویر ۵: مختصات جغرافیایی محوطه‌های اشکانی شناسایی شده در دشت غرب دریاچه ارومیه.

Figure 5. The Geographical coordinates of the new-found Parthian sites in the west plain of Urmia Lake.

۴. تحلیل الگوی استقرار محوطه‌های دوره اشکانی غرب دریاچه ارومیه

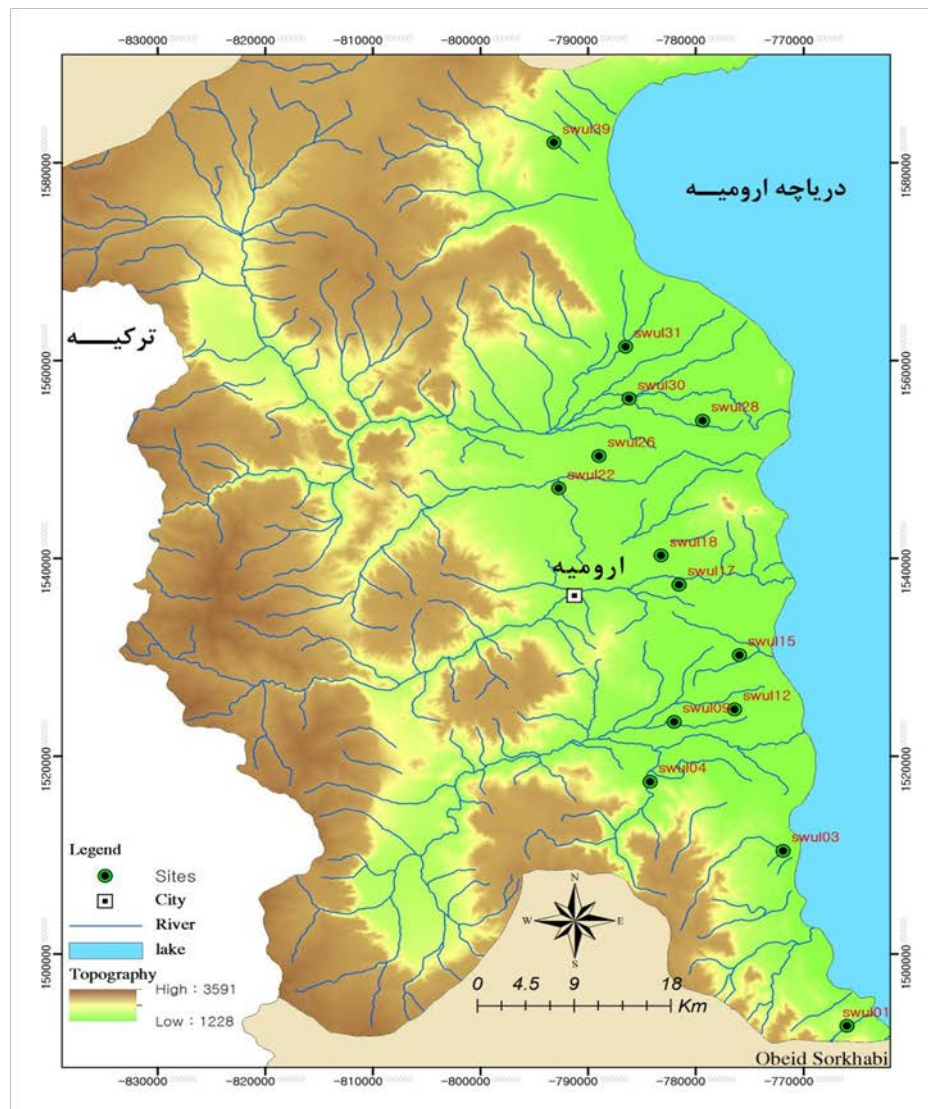
تحلیل الگوی استقرار یکی از موضوعات مطرح در باستان‌شناسی است که به‌جای تمرکز بر روی یک مکان باستانی خاص، به بررسی منطقه‌ای می‌پردازد. در الگوی استقرار بیشترین توجه به جغرافیای زیستی و رابطه انسان در مکان گزینی و زیست در پهنه جغرافیایی معطوف می‌شود که با توجه به تفاوت وضعیت جغرافیایی هر منطقه، نحوه پراکنش استقرارها نیز با هم متفاوت است (Kowalewski, 2008: 277). امروزه باستان‌شناسان از تجزیه و تحلیل فضایی داده‌های محیطی و یافته‌های میدانی باستان‌شناختی، برای شناسایی چشم‌انداز

محیطی - فرهنگی جوامع گذشته، تبیین ساختارهای فرهنگی و اجتماعی و روشن کردن الگوهای پراکندگی استقرارهای باستانی و ارتباط آن‌ها با محیط طبیعی استفاده می‌کنند (فرخ نیا، ۱۳۹۵: ۱۵۲ و Seibert, 2006: xiii-xviii). نتایج این تجزیه و تحلیل‌ها نشان می‌دهد مردم باستانی در انتخاب محل زندگی خود به عوامل مهمی مانند دسترسی آسان به زمین کشاورزی، آب، منابع دریایی و مواد معدنی توجه داشته‌اند (دارک، ۱۳۸۷: ۱۶۴). تفسیر رفتارهای گذشته انسان از حیث وابستگی آن به اجزای محیط طبیعی و اکولوژیکی در مرکز توجه این نوع اندیشه قرار دارد (سعیدی هرسینی و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۶). در این دیدگاه، الگوی استقرار به تعامل انسان با محیط پرداخته و جوامع انسانی و جغرافیای طبیعی را از عوامل شکل‌گیری چشم‌انداز معرفی می‌کند (Johnson, 2007: 3).

الگوی استقراری، به شناخت پراکندگی انسانی در یک بستر جغرافیایی نسبت به عوامل طبیعی سازنده آن بستر از قبیل وجود منابع غنی غذایی برای انسان‌ها و دام‌هایشان، خاک مساعد برای کشاورزی، دوری و نزدیکی به کوه‌ها و رودها و یا بهره‌برداری از منابع معدنی قابل استخراج و ... اطلاق می‌شود. امنیت حاکم بر این بستر جغرافیایی از دیگر عوامل مهم و شناخته‌شده در یک بستر است که می‌تواند استقرار گروه‌های انسانی در یک منطقه را رقم بزند. تجزیه و تحلیل داده‌های محیطی حاصل از بررسی میدانی دشت غربی دریاچه ارومیه و ترسیم الگوهای فضایی بر اساس نقشه‌های GIS، بیانگر شرایط آب و هوایی ایده‌آل، کوهستان‌های پوشیده با ذخایر غنی برف و رودهای متعددی که این دشت را تغذیه می‌کنند (تصویر ۸)؛ بوده که پتانسیل لازم برای استقرارهای متوالی را داراست. این الگوها در دشت غربی دریاچه ارومیه با متغیرهایی همچون ارتفاع از سطح دریا، دوری و نزدیکی به رودخانه‌ها، نسبت به نوع اقلیم، قرارگیری محوطه نسبت به حاصلخیزی خاک، کاربری اراضی، دوری و نزدیکی به استقرارهای (شهرها و روستاهای) امروزی و نسبت به استحصال نمک از ساحل غربی دریاچه ارومیه، مورد سنجش قرار گرفته‌اند (تصاویر ۶، ۷، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۲).

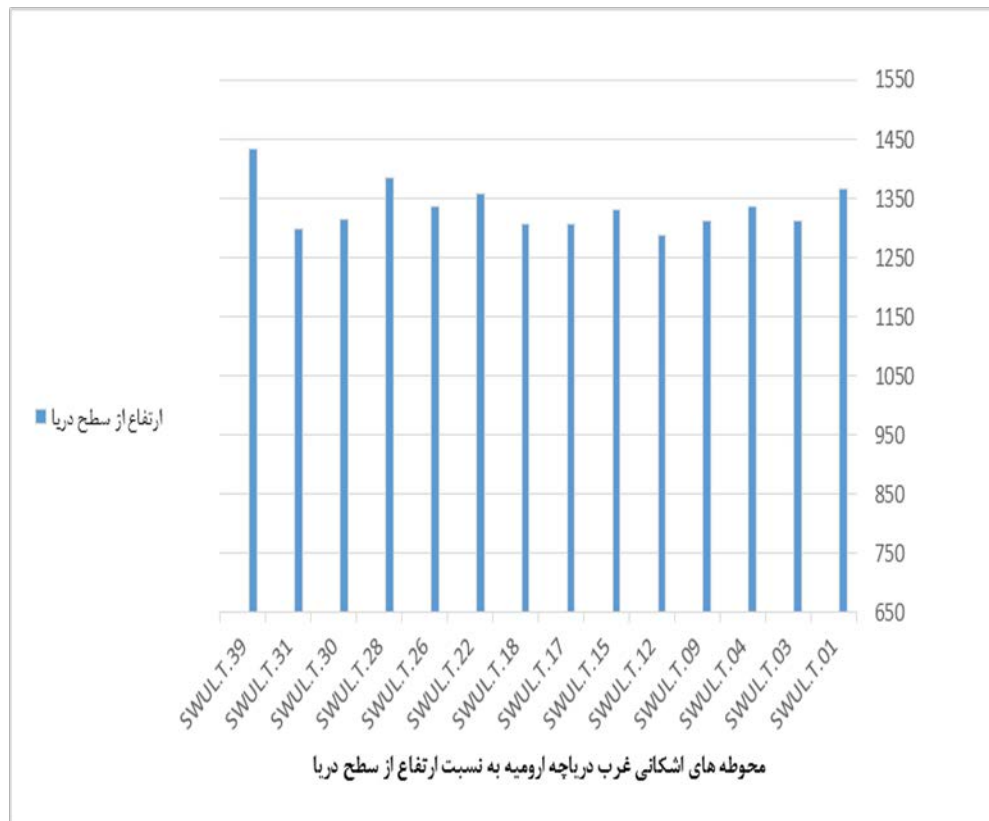
۴-۱. موقعیت محوطه‌های اشکانی نسبت به ارتفاع

از موارد مهمی که در بررسی مکان‌های باستانی دارای اهمیت است، توزیع آن‌ها در سطوح ارتفاعی مختلف است. نتایج حاصل از این بررسی‌ها می‌تواند در شناخت مکان‌های باستانی جدید و همچنین نحوه استقرار مکان‌ها در گذشته اطلاعات ارزشمندی را در اختیار محققان باستان‌شناس قرار دهد (کریمی و فرج زاده اصل، ۱۳۸۳: ۱۱۹). در تحقیق پیش‌رو تعداد ۱۴ محوطه دارای مواد فرهنگی مربوط به دوره اشکانی شناسایی شدند که همگی در دشت واقع گردیده و ارتفاع مورد علاقه آن‌ها بین ۱۲۵۰ تا ۱۴۵۰ متر از سطح آب‌های آزاد است (تصاویر ۶ و ۷)؛ لذا وجود ۱۴ محوطه استقراری در دشت ارومیه می‌تواند گویای الگوی خطی این استقرارها با تأکید بر بهره‌مندی از منابع دریاچه ارومیه باشد.

تصویر ۶: پراکندگی محوطه‌های دوره اشکانی غرب دریاچه ارومیه نسبت به عامل جغرافیایی ارتفاع

Figure 6. The distribution of Parthian sites in the west of Urmia Lake relative to the height.

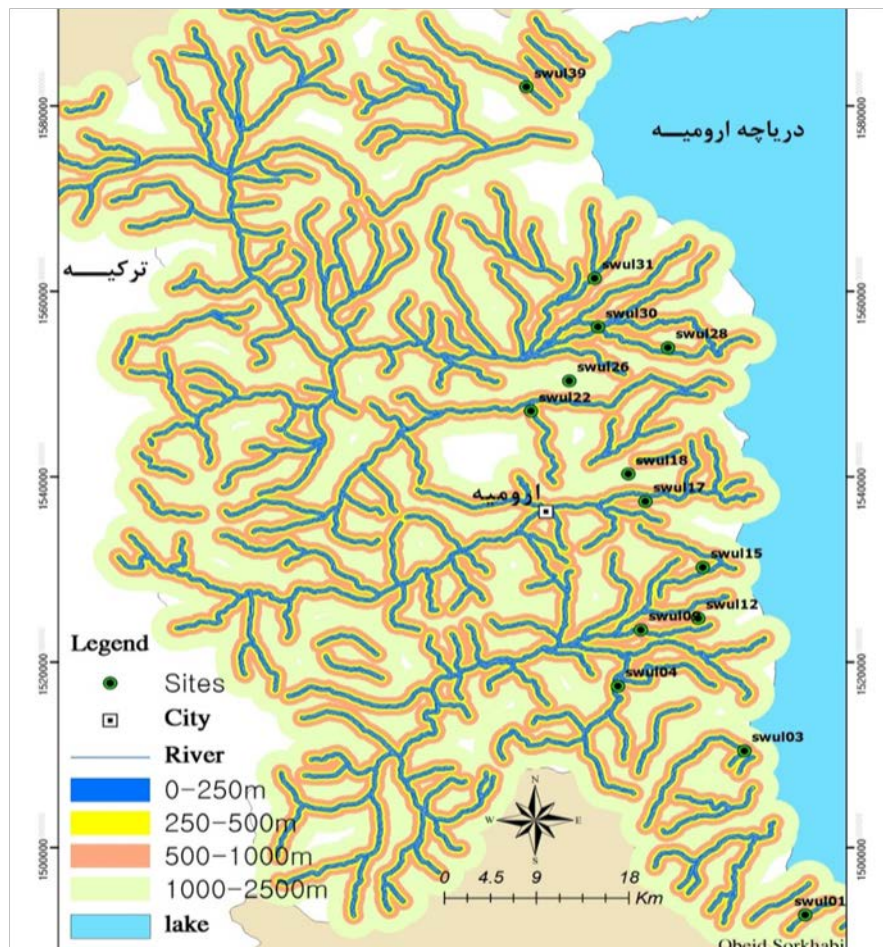

تصویر ۷: محوطه‌های اشکانی بر اساس کد و ارتفاع آنها نسبت به سطح دریا

Figure 7. The new-found Parthian sites with the unique registration codes and their elevation above the sea level.

۲-۴. موقعیت محوطه‌های اشکانی نسبت به رودخانه‌ها

استان آذربایجان غربی از نظر منابع آبی در سطح کشور از وضعیت مناسبی برخوردار است. در این میان می‌توان از تعداد ۶۱ رودخانه دائمی، ۳۰ رودخانه فصلی و ۲۰۰ مسیل و تعداد زیادی سد که در این منطقه موجود هستند؛ نام برد (صدرائی، ۱۳۸۴: ۳۹) که همگی به نحوی موجب تغذیه اراضی کشاورزی و دریاچه ارومیه می‌شوند. از مهم‌ترین این آب‌ها می‌توان به چند حوضه آبریز اشاره کرد که تعدادی از آنها در غرب دریاچه قرار داشته و از مهم‌ترین این رودخانه‌ها می‌توان نازلو، قره‌سو، شهر چای، روضه چای و غیره در غرب دریاچه ارومیه و تعداد زیادی رودخانه فصلی و مسیل‌ها را نام برد (تصویر ۸).

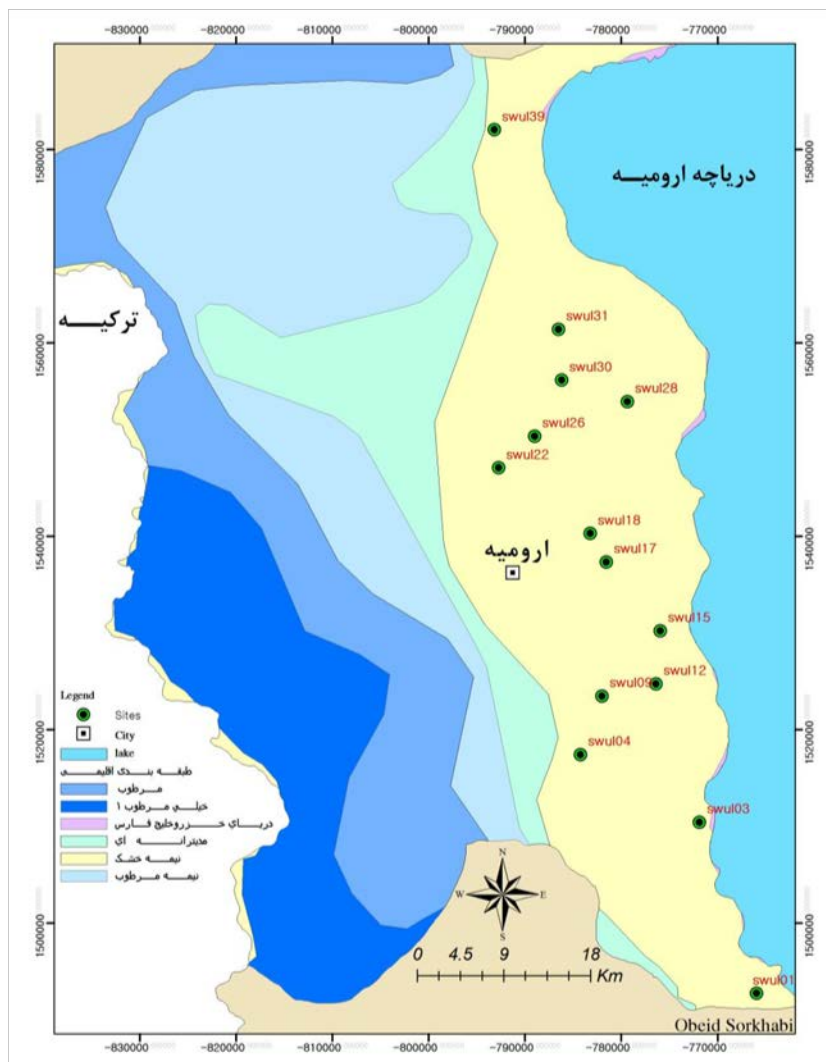
تصویر ۸: پراکندگی محوطه‌های دوره اشکانی غرب دریاچه ارومیه نسبت به رودخانه‌ها

Figure 8. The distribution of Parthian sites in the west of Urmia Lake relative to the rivers.

دشت ارومیه توسط این ۴ رودخانه اصلی دائمی که از جهت غرب به شرق امتداد دارند و دارای شعب فرعی فراوانی هستند؛ سیراب می‌گردد. با بررسی موقعیت محوطه‌ها نسبت به رودخانه‌ها مشخص گردید که به‌غیر از یک محوطه، سایر محوطه‌های اشکانی شناسایی شده غرب دریاچه در فاصله کمتر از ۱۰۰۰ متری رودخانه‌ها قرار دارند. همان‌گونه که در بخش مربوط به جغرافیا ذکر شد کوه‌های غربی و مرزی ارومیه که ابتدای رشته‌کوه‌های زاگرس را تشکیل می‌دهند؛ در بیشتر ماه‌های سال پر از برف بوده و منبع تغذیه مناسبی برای رودهای جاری در دشت ارومیه محسوب می‌شوند. رودهای دائمی و فصلی متعددی که از این کوه‌ها سرچشمه می‌گیرند؛ الگوی مناسبی را برای استقرارها در دشت ارومیه خصوصاً در دوره اشکانی رقم زده است. البته نحوه توزیع محوطه‌ها به تبعیت از نوار ساحلی دریاچه حالتی خطی به خود گرفته و بیشتر تحت تأثیر نوار ساحلی شمالی - جنوبی دریاچه است تا جریان غربی - شرقی رودخانه‌ها.

۳-۴. موقعیت محوطه‌ها نسبت به طبقات اقلیمی

دشت ارومیه از لحاظ طبقات اقلیمی به ۵ طبقه نیمه‌خشک، مدیترانه‌ای، نیمه مرطوب، مرطوب و خیلی مرطوب تقسیم می‌شود. در این تحقیق نشان داده شد که تمامی محوطه‌های اشکانی غرب دریاچه در طبقه اقلیمی نیمه‌خشک نوار ساحلی واقع گردیده‌اند. عدم شناسایی حتی یک محوطه در مناطق کوهستانی غرب دشت ارومیه (خان محمدی، خرازی، ۱۳۸۷: ۷-۹)، همچنین انتخاب این طبقه اقلیمی به همراه میل به نزدیکی به رودخانه‌ها و نوار ساحلی و خاک‌های نسبتاً خوب دشت ارومیه، شاید دلیلی بر تأکید اقتصادی این محوطه‌ها بر کشاورزی آبی بوده باشد. علی‌الخصوص که دسترسی به بازارهای بین‌النهرین و فلات آناتولی از طریق جاده ابریشم که از شمال و جنوب دریاچه عبور می‌کند؛ می‌تواند توجیه مناسبی برای آن باشد (تصویر ۱۰).

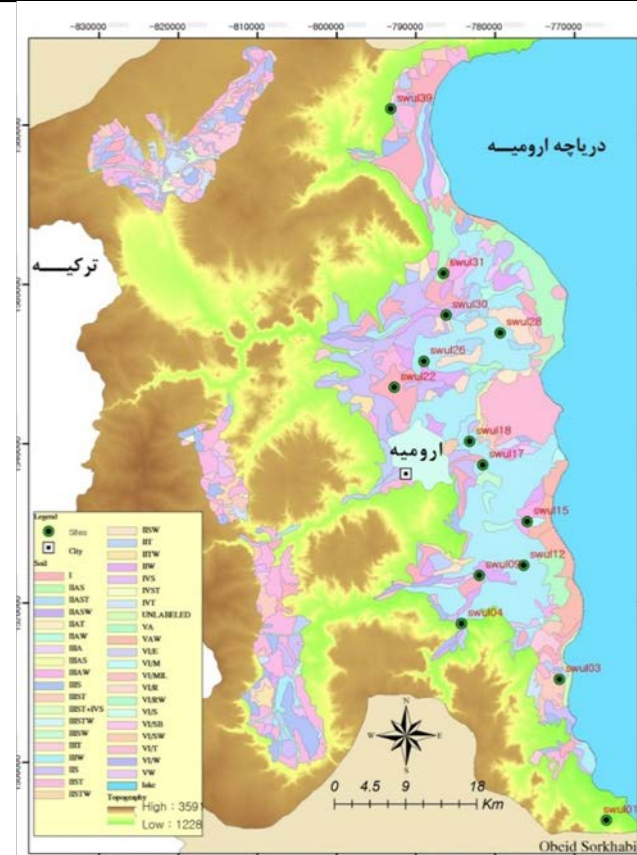

تصویر ۱۰: پراکندگی محوطه‌های دوره اشکانی غرب دریاچه ارومیه نسبت به طبقات اقلیمی

Figure 10. The classification of climate in the West of Urmia Lake and the location of the new-found Parthian sites.

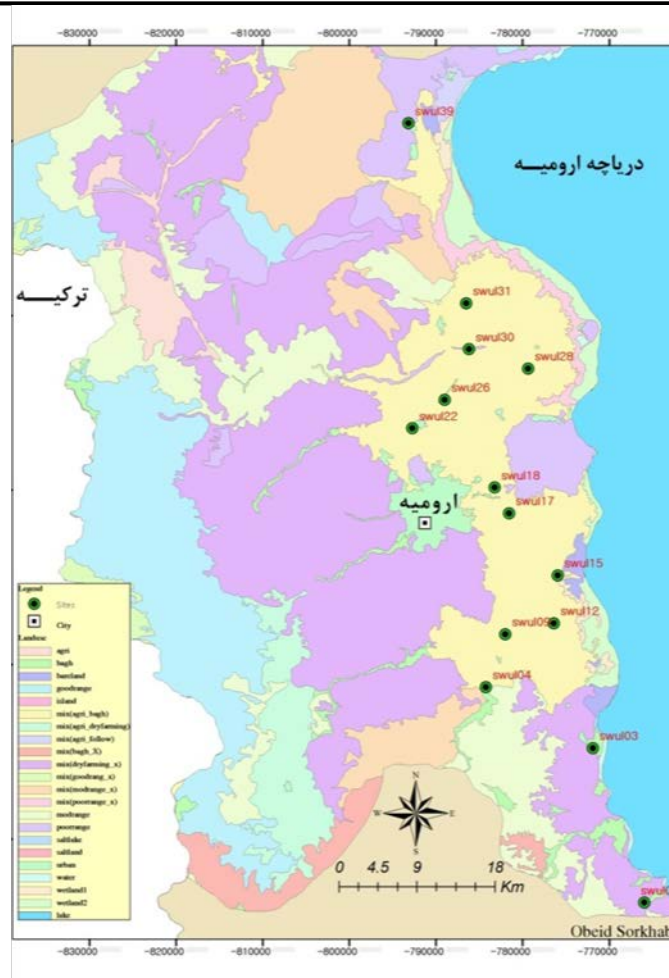
۴-۴. موقعیت محوطه‌ها نسبت به لایه‌های خاک و کاربری زمین

دشت ارومیه به دلیل بهره‌مندی از رودخانه‌های دائمی و بارندگی مناسب دارای خاک‌های بسیار مناسبی برای کشاورزی است. این خاک‌ها که غالباً آبرفتی است از طریق مخروط افکنه‌های دره‌های غربی توسط سیلاب‌ها بر این منطقه سرازیر می‌شوند (تصویر ۱۱). رودهای جاری‌شده از سمت کوه‌های غربی، مخروط افکنه‌های وسیعی را به وجود آورده و موجبات حاصلخیزی خاک برای استقرارهای اولیه و کشت‌و‌زراع را فراهم کرده‌اند. این خاک‌های غنی آبرفتی که از طریق مخروط‌افکنه‌ها بر این دشت غربی فرومی‌ریزند؛ شرایط مناسبی را برای باغداری و کشاورزی آبی فراهم می‌کنند. خاک‌های غنی برای کشاورزی مناسب‌اند و استقرارها را به خود جلب می‌کنند و معیشت مبتنی بر کشاورزی را در اقتصاد منطقه‌ای پررنگ می‌سازند و خاک‌های فقیر یا بایر اقتصاد منطقه‌ای را به سمت دامداری متکی بر مراتع یا تجارت متکی بر معادن و راه‌های بازرگانی سوق می‌دهند؛ لذا بررسی‌ها بیانگر این است که زراعت غالب منطقه را باغداری تشکیل می‌دهد و در کنار آن در کوهپایه‌ها به زراعت دیم نیز پرداخته می‌شود. در بررسی انجام‌شده معلوم گردید که بیشتر محوطه‌های اشکانی منطقه بر روی لایه‌های ضخیم خاک حاصلخیز مخروط افکنه‌های دره‌های غربی واقع گردیده‌اند. نقشه کاربری زمین نشان می‌دهد که محوطه‌های مطالعه شده وابستگی شدیدی به مناطق با زراعت آبی دارند. دشت‌های کوهپایه‌ای غرب دریاچه ارومیه با نوار کوهستانی غربی، جغرافیای مناسبی برای زندگی کشاورزی وابسته به دشت با دامداری وابسته به کوهستان دارند (تصویر ۱۲).

تصویر ۱۱: پراکندگی محوطه‌های دوره اشکانی غرب دریاچه ارومیه نسبت به طبقات خاک

Figure 11. Soil classification in the West of Urmia Lake and the location of the new-found Parthian sites.

تصویر ۱۲: پراکندگی محوطه‌های دوره اشکانی غرب دریاچه ارومیه نسبت به کاربری زمین

Figure 12. Landuse in the West of Urmia Lake and the location of the new-found Parthian sites.

۴-۵. موقعیت محوطه‌ها نسبت به دوری و نزدیکی به استقرارهای امروزی

غالب محوطه‌های دوره اشکانی این منطقه در مرکز روستا یا چسبیده به روستاها و یا در فاصله اندکی از روستاهای امروزی واقع شده‌اند. به طوری که فاصله دورترین محوطه با روستا کمتر از ۱۵۰۰ متر متعلق به مادیان تپه و مابقی محوطه‌ها یا کمتر از این مسافت فاصله دارند و یا دقیقاً به روستا چسبیده‌اند. این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که نشان می‌دهد مردمان گذشته در انتخاب مکان برای استقرار، همه عوامل زیست‌محیطی، امنیتی و استراتژیک را در نظر گرفته‌اند و انسان‌های امروزی هوشمندانه از انتخاب آن‌ها پیروی کرده‌اند؛ بنابراین، بررسی‌ها نشان از اهمیت پتانسیل‌ها و قابلیت‌های فراوان منطقه در مکان‌گزینی پیشینیان داشته و نشان‌دهنده بهره‌گیری انسان‌های امروزی از منابع غنی این مناطق است.

۴-۶. موقعیت محوطه‌ها نسبت به استحصال نمک از ساحل غربی دریاچه ارومیه

تجارت، از زمانی که انسان پیش از تاریخی دریافت که برخی از نیازهای خود را در تعامل با دیگران می‌تواند تأمین کند؛ آغاز گردید. هرچند در ابتدا این تجارت فقط به یک مبادله مختصر در دادن گوشت شکار به گردآورنده سبزی‌ها و در مقابل دریافت مقداری سبزی‌ها از ایشان محدود گردیده بود؛ اما همین مبادله پایاپای، صنعتی را پایه‌گذاری نمود که سالیان بعد یکی از مهم‌ترین جاده‌های ارتباطی بین‌المللی را برای معاملات ایجاد کرد؛ جاده ابریشم. این جاده که شرق (چین) را به غرب (اروپا) متصل می‌کرد از چهارراه استراتژیک ایران می‌گذشت و قطعاً سود سرشاری را نصیب این سرزمین می‌نمود.

به‌هرحال، یکی از روش‌هایی که سبب این ارتباطات گسترده بین دو کشور ایران و چین در روزگار اشکانی گردید؛ رونق مسیری بود (به نام راه ابریشم) که ساده‌تر و مطمئن‌تر از دیگر راه‌ها و روش‌ها این دو کشور را به هم ارتباط می‌داد (کاوینانی پویا، ۱۳۹۴: ۳۱-۷۲؛ ویستهورفر، ۱۳۷۷: ۱۸۸-۲۱۹).

در این مسیر تجاری، هرگونه اقلام از قبیل ابریشم تا ادویه‌ها و البسه، گیاهان دارویی و معطر، خوراکی، بهداشتی و غیره جابه‌جا می‌شد. نمک یکی از این اقلام استراتژیک محسوب می‌شد. آن‌چنان‌که از شروع مبادلات پایاپای در پیش از تاریخ و قبل از اختراع و ضرب سکه و یا نمادهایی از آن، از نمک به‌عنوان ماده فاسد نشدنی برای پرداخت بهای کالاها نام‌برده شده است. «هریک از جوامع کالایی خاص تولید و آن را با محصولات اقوام دیگر مبادله می‌کردند؛ تبرهای سنگی، تکه‌های نمک، ظروف سفالین، البسه پوستی، نمونه‌ای از آن‌ها هستند» (سرفراز و آورزمانی، ۱۳۷۹: ۵). جدای از آن استفاده خوراکی، دارویی، نمک‌سود کردن مواد غذایی، گندزدایی، بهداشتی و غیره به اهمیت این ماده که در طبیعت -البته نه در همه‌جا- یافت می‌شود؛ افزوده است. «در دو سند مربوط به امور اداری - مالی معابد بابل متعلق به سال ۹۳ ق.م. متعلق به دوره اشکانیان از پرداخت شیکل در بهای نمک و سنگ نمک مصرفی نام‌برده شده است» (ویستهورفر، ۱۳۹۲: ۳۲۷ و ۳۳۷) این اسناد اطلاعاتی دربارهٔ ادارهٔ امور معابد، اجرای آئین‌ها، بهای کالا و خدمات به دست می‌دهد و درعین حال اشاراتی در زمینهٔ وضعیت سیاسی نیز در بردارد (همان: ۳۶۲) دانستن این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که نشان می‌دهد در زندگی روزمره و آئینی مردم، نمک جایگاه خاصی داشته است.

کتیبه بلندبالایی که به «تعرفه پالمیر» مورخ ۱۳۷ میلادی مشهور است؛ از اقلام تجارتي نام می‌برد که از آن جمله: بنده زرخید، خشکبار، رنگ ارغوان، عطریات (که با دقت مشخص شده)، روغن زیتون، دنبه حیوانات، پوست، نمک، خوراکی، میوه کاج و مجسمه‌های مفرغی است که با پارچه‌های قیمتی و البسه ابریشمی چینی مبادله می‌شده است و...؛ به همراه سایر اقلام مبادله شده نمودار وضع اقتصادی روزگار پارتیان بوده است (کالج، ۱۳۸۸: ۹۸).

در کتاب «ویشو چینی» مربوط به قرن هشتم میلادی به برخی محصولات صادراتی ایران برمی‌خوریم که در این بین اقلام غذایی، طبی و بهداشتی مشتمل هستند بر: «برنج، جیوه، زردچوبه، کندر، فلفل، شکر، خرما، مازو، نمک، مواد معطره، عنبر، گندم، جو، ارزن» (سامی، ۱۳۸۸: ۱۰۲) این موارد نشان می‌دهد همواره نمک جزو اقلام صادراتی در ادوار مختلف بوده است؛ هرچند در بسیاری از منابع احتمالاً به‌عنوان زیرمجموعه اقلام بهداشتی، دارویی یا غذایی در کالاهای تجاری دسته‌بندی شده باشد.

با این تفاسیر و بر اساس اطلاعات جغرافیایی و بررسی‌های میدانی تپه‌های باستانی دشت غربی دریاچه ارومیه می‌توان به این امر مهم واقف گردید که یکی از دلایل الگوی خطی استقرارهای اشکانی که غالباً

به موازات خط ساحلی غربی دریاچه گسترده شده‌اند؛ احتمالاً دسترسی به منابع نمک دریاچه و استحصال آن جهت تجارت نمک بوده باشد. عدم شناسایی محوطه‌های اشکانی در مناطق کوهستانی غرب دریاچه و خطی بودن الگوی استقرار محوطه‌های اشکانی با تبعیت از خط ساحلی دریاچه می‌تواند احتمال صحت این فرضیه را بالاتر ببرد. دوری و نزدیکی به خط ساحلی دریاچه نیز حاکی از وابستگی ساکنان این محوطه‌ها به منابع دریاچه است؛ به طوری که بیشترین فاصله با ساحل غربی دریاچه به تپه بالو (Bālo) (SWUL 22) با ۲۰ کیلومتر و کمترین آن به تپه رشکان (Rashakān) (SWUL 03) و تپه تبت (Tabat) (SWUL 15) با ۱/۵ کیلومتر تعلق دارد.

از سوی دیگر، بررسی الگوی استقرار غرب دریاچه نسبت به دوری و نزدیکی محوطه‌های اشکانی به سواحل غربی دریاچه با در نظر گرفتن این موضوع که دریاچه ارومیه فاقد موجودات آبی خوراکی و غذاهای دریایی بوده و مصرف آشامیدنی و کشاورزی نیز نداشته است؛ تنها کاربرد آن می‌تواند به جهت استحصال نمک بوده باشد. به‌عنوان مثال: بررسی الگوی استقرار تپه تبت نشان داد که اطراف این محوطه کلاً گلزار و شوره‌زار بوده و با توجه به نزدیکی آن به ساحل دریاچه (۱/۵ کیلومتر) هیچ نوع محصول کشاورزی و باغی از خاک آن به عمل نمی‌آید و با در نظر گرفتن وجود حوضچه‌هایی که در فاصله اندکی از شمال شرق این تپه که احتمالاً جهت استحصال نمک کاربرد داشته‌اند؛ شاید بتوان اصل شکل‌گیری این استقرارگاه را با استحصال نمک پیوند داد.

اشکانیان تا زمانی که بر دریاچه تسلط نداشته‌اند از این امکان بی‌بهره بودند؛ ولی پس از استیلا بر آتروپاتن در سده اول میلادی مشتاق بهره‌گیری از این نعمت خدادادی و سهل‌الوصول بوده‌اند. با توجه به وسعت و غلظت نمک دریاچه، استحصال نمک از آن بسیار آسان‌تر از به دست آوردن آن از معادن نمک کوهستان‌هایی همانند معدن چهر آباد زنجان بوده است.

با این وصف، چگونه می‌توان گفت اشکانیان از این منبع عظیم و سهل‌الوصول غافل بوده‌اند در حالی که جاده ابریشم نیز به‌عنوان یک شاهراه تجاری از شمال و جنوب دریاچه عبور می‌کرده و سهم بسزایی در تجارت دوره اشکانی داشته است.

۴-۶-۱. راه‌ها

وجود گذرگاه‌های کوهستانی و سایر پدیده‌های طبیعی، شمال غرب ایران را به چهارراهی تمام‌عیار میان بین‌النهرین، جنوب قفقاز، آناتولی شرقی و فلات ایران بدل ساخته است. بر همین اساس، در فرهنگ مادی منطقه نشانه‌های روابط و انطباق فرهنگی با مناطق دوردست نمایان است (دانتی، ۱۳۹۶: ۱۲).

یکی از مهم‌ترین شاهراه‌های ارتباطی - تاریخی میان تمدن‌های کهن که در تأثیرات متقابل تمدن‌ها و فرهنگ‌های گوناگون در طول تاریخ نقش بسزایی داشته؛ جاده ابریشم بوده است (Zekrgoo, 1995: 179-197). این شاهراه مهم در برهم‌کنش‌های تمدن‌ها و فرهنگ‌های گوناگون نقش بسزایی داشته است (نیکنامی و ده‌پهلوان، ۱۳۹۲: ۲۳۰). دادوستد در این مسیر فرامنطقه‌ای از بخش‌های شرقی چین آغاز و با گذر از مناطق گوناگونی چون ایران به کشورهای اروپایی چون یونان و روم منتهی می‌شده است (همان: ۲۳۱). بخش زیادی از این جاده از داخل سرزمین ایران عبور می‌کرده و کشور ایران بهترین و سهل‌ترین مسیر میان شرق و غرب این جاده بوده است (نیکنامی و ده‌پهلوان، ۱۳۹۲: ۲۳۲). ابریشم، هرچند نامی است به قدمت یک قرن بر این جاده،

اما این مسیر ارتباطی دارای پیشینه‌ای بسیار کهن است. تجارت و دادوستد در این جاده در اواسط دوران اشکانی شکل رسمی و نظام‌مندی را به خود گرفته است (همان: ۲۳۱). در سال‌های میانه امپراتوری اشکانی (مهرداد دوم)، با برقراری ارتباط تجاری میان چین و سرزمین‌های پیرامونی آن با ایران و روم اهمیت جاده ابریشم دوچندان شد (نیکنامی و ده‌پهلوان، ۱۳۹۲: ۲۳۴).

در این دوره، با ورود ایرانیان به امور بازرگانی و علاقه ایشان به این مقوله، موجب بسط و توسعه راه‌های تجاری باسیاست توسعه‌طلبی و برتری نیروی اقتصادی شدند که منجر به گسترش شاهراه‌های بین‌المللی و جاده ابریشم گردید و به‌نوعی حد واسط شرق و غرب دنیا جهت مبادله کالاهای مختلف بود. این شاهراه قرن‌ها مورد استفاده تجار و بازرگانان قرار گرفت که کالاهایی را از شرق به غرب و بالعکس جابه‌جا می‌کردند. در این میان ایجاد امنیت برای راه‌های بازرگانی بر عهده کشورهای بود که طبق توافقات صورت گرفته از میان این کشورها عبور می‌کرد. ایران دوران اشکانی یکی از کشورهای بود که مسافت بیشتری از غرب به شرق آن در حیطه عبور این شاهراه قرار می‌گرفت و بخشی از درآمد این کشور از حق ترانزیت هنگفتی بود که از بازرگانان جاده ابریشم دریافت می‌داشت؛ ضمن اینکه بالطبع تجار ایرانی نیز چه به‌صورت خرده‌پا و یا تجار بزرگ از آن بهره‌فراوان می‌بردند.

یکی از مهم‌ترین مناطقی که جاده ابریشم از آن عبور می‌کرد؛ منطقه آذربایجان بود که از نظر قرار گرفتن در گذرگاه حساس شمال غرب کشور، به نقطه اتصال دنیای شرق با کشورهای غربی تبدیل شده بود. یکی از این راه‌های باستانی مهم که در منابع مختلف به آن اشاره شده؛ گذرگاه خوی است.

جمال‌زاده می‌نویسد: راه «طرابوزان» به تبریز و تهران از خوی می‌گذشت. در خاک ایران، از راه خوی تا تبریز و از تبریز تا تهران درشکه رو است. از طرابوزان تا تبریز را مسافر می‌تواند بیست‌روزه با اسب طی نماید. راه جلفا و نخجوان به ارومیه، از طریق خوی، از جلفا به خوی با کاروان سه روز، از جلفا به سلماس با کاروان پنج روز و از جلفا به ارومیه، از راه «صوفیان» با کاروان ده روز راه است (جمال‌زاده، ۱۳۳۵: ۶۳ - ۶۷).

با توجه به نقشه مندرج در کتاب ایران‌شهر مسیر جاده ابریشم پس از رسیدن به خاک پهناور ایران در خوی به چند شاخه تقسیم می‌شد: شاخه‌ای از طریق «وان» به غرب می‌رفت تا به دریای مدیترانه می‌رسید و شاخه‌ای از طریق «جلفا» و «نخجوان» و طی سرزمین‌های قفقاز، به خاک اروپا می‌رسید. شاخه‌ای پس از عبور از پل «خاتون» که روی رودخانه قطور بسته شده است؛ به ارومیه وصل می‌گردید؛ سپس به همدان می‌رسید و سرزمین‌های جنوبی را به جاده ابریشم وصل می‌نمود (ایران‌شهر، ۱۳۴۳: ۱۳۷۵).

این گذرگاه، یکی از راه‌های مهم دسترسی غرب دریاچه ارومیه (شهرستان ارومیه - منطقه مورد بررسی) به جاده ترانزیتی ابریشم بود که می‌توانست در تجارت نمک استحصال شده از آب دریاچه ارومیه تأثیر بسزایی داشته باشد.

۵. نتیجه

در مقاله پیش‌رو، با استناد به نتایج بررسی‌های میدانی و سیستم نقشه‌های جغرافیایی (GIS) به ترسیم الگوی استقرار و چشم‌انداز محیطی - فرهنگی اشکانیان در غرب دریاچه ارومیه، پرداخته شده است؛ لذا به‌منظور شناخت کیفیت حضور اشکانیان در غرب دریاچه ارومیه، بررسی میدانی باستان‌شناختی انجام و از کل محوطه‌های بررسی شده، در ۱۴ محوطه استقرار دوره اشکانی شناسایی گردید.

در مطالعه و تحلیل موقعیت مکانی و شیوه توزیع محوطه‌های اشکانی نوار غربی دریاچه ارومیه، متغیرهای محیطی از جمله منابع آبی فراوان، خاک حاصلخیز آبرفتی، مخروط‌افکنه‌ها و همچنین نزدیکی به کوهستان‌ها با مراتع غنی تأثیرگذار بوده‌اند؛ ضمن اینکه از یک الگوی خطی در امتداد نوار ساحلی با تأکید بر دشت حاصلخیز ارومیه، تمایل به نزدیکی به رودخانه‌ها و میزان دسترسی به منابع نمک دریاچه پیروی می‌کنند. آب از پایه‌ای‌ترین و ضروری‌ترین نیازهای انسان در تمام دوره‌ها بوده است و منابع آب و سهولت دسترسی به آن همواره در شکل‌گیری استقرارها از گذشته تا امروز نقشی مهم داشته و شاخصه‌ای اثرگذار برای تحلیل الگوی استقرار به شمار می‌آمده است (سبزی دوآبی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۳). بررسی شاخصه‌های مهم استقرار منطقه موردبررسی، بیانگر اهمیت این مایع حیاتی برای مردمان دوره اشکانی است؛ به طوری که اقتصاد غالب منطقه در دوره موردبررسی، متکی بر کشاورزی آبی و دامداری در کنار سایر ویژگی‌ها از جمله استحصال نمک از دریاچه بوده است. نزدیکی دشت ارومیه به دو محور اصلی شاهراه ارتباطی جاده ابریشم از شمال و جنوب که در دوره اشکانیان از رونق فراوانی برخوردار و از عوامل اصلی رونق تجاری ایران بوده، موقعیت محوطه‌های مورد مطالعه را در ارتباط با تجارت نمک توجیه می‌کند. یکی از این گذرگاه‌ها، شاخه‌ای است که پس از عبور از پل «خاتون» که روی رودخانه قطور بسته شده است؛ به ارومیه وصل می‌گردید؛ سپس به همدان می‌رسید و سرزمین‌های جنوبی را به جاده ابریشم وصل می‌نمود (ایران‌شهر، ۱۳۴۳: ۱۳۷۵). این گذرگاه برای اتصال همدان به ارومیه و خوی از دشت غربی دریاچه ارومیه (منطقه‌ی موردبررسی) عبور می‌کرده است. از دیگر مواردی که می‌توان در بررسی الگوی استقرار اشکانیان در دشت غربی دریاچه ارومیه، مورد توجه قرار داد؛ شناسایی محوطه‌ای موسوم به قلعه رشکان (Rashakān) (کد SWUL 03) در این دشت است. این محوطه، دارای حصار مدور با برج‌های متعدد است و برخلاف اغلب قلاع که بر روی بلندی‌ها و یا صخره‌ها احداث گردیده‌اند؛ در میان دشت ساخته شده است؛ لذا با در نظر گرفتن موقعیت قرارگیری و فاصله کمتر از ۱۰۰۰ (هزار) متری آن با ساحل غربی دریاچه ارومیه، احتمال احداث این قلعه و ارتباط آن با استحصال نمک را به یقین نزدیک‌تر می‌کند و تأکیدی بر وجود سیستم نظارتی و تأمین امنیت گروه ناظر بر عملیات استخراج و استحصال نمک است. نکته حائز اهمیت در این رابطه این است که اشکانیان تا قبل از دسترسی و تسخیر آتروپاتن از این موهبت خدادادی (نمک دریاچه ارومیه به عنوان یک محصول استراتژیک) بی‌بهره بودند و پس از دستیابی به این منطقه، تصمیم می‌گیرند تا از این ثروت، نهایت بهره‌برداری را داشته باشند؛ اما همان‌گونه که تاریخ گواهی می‌دهد معمولاً ساکنان سرزمین تسخیر شده به مقاومت‌ها و حملات گاه‌وبیگاه علیه قوم غالب دست می‌زنند. وجود این قلعه در میان دشت که با ویژگی‌های معماری اشکانیان مطابقت دارد (به سبک چادرنشینان دشت اوراسیا - خاستگاه اشکانیان - که اردوگاه‌هایشان را مدور می‌ساختند)، می‌تواند از نیاز اشکانیان به مکانی برای تأمین امنیت کارگران و سربازان خود در برابر این‌گونه تهاجمات تلقی شود. «یکی از ضروریات شکل‌گیری حیات انسانی وجود امنیت است که بدون آن شکل‌گیری جوامع انسانی و حیات و تداوم آن‌ها غیرممکن به نظر می‌رسد. از مهم‌ترین عوامل تأمین‌کننده امنیت، سرپناه‌های مناسب، مستحکم و تدافعی است. در دوران تاریخی به‌ویژه دوران اشکانی با توجه به متون تاریخی و داده‌های باستان‌شناختی، شهرهای محصور زیادی به همراه قلاع و استحکامات نظامی و تدافعی ساخته می‌شود. اشکانیان در این دوره درگیری‌های زیادی با سلوکیان و بعدها با رومیان داشتند که این مسئله ساخت قلعه و استحکامات

نظامی بسیار را توجیه می‌کند» (Molazadeh & Mohammadi, 2006: 13); بنابراین، عوامل محیطی در شکل‌گیری جوامع انسانی و انتخاب موقعیت‌های مناسب برای مقاصد خاص، تأثیر مستقیم دارد. جنگ یا صلح هرکدام شرایطی را به جامعه موردنظر از جهت شکل‌گیری ساختار استقرارگاه‌ها، همانند استقرار گسترده بدون حصار یا استقرار محدود دارای برج و بارو تحمیل می‌کنند که می‌تواند نشان از داشتن آرامش یا فشارهای محیطی باشد. غالب محوطه‌های بررسی شده دارای استقرار اشکانی، از الگوی استقراری با ابعاد محدود تبعیت می‌کند که می‌تواند بیانگر شرایط سیاسی نامتعادل اشکانیان در منطقه باشد. از سوی دیگر برای نشان دادن شیوه بهره‌گیری اشکانیان از محیط و ترسیم الگوی استقراری ایشان در دشت غربی دریاچه ارومیه در ارتباط با استحصال نمک دریاچه، می‌توان تپه «تبت» (Tabat) (کد SWUL 15) را به‌عنوان نمونه موردی، در کانون توجه قرارداد. تپه تبت در فاصله کمتر از ۵۰۰ متری ساحل غربی دریاچه قرار گرفته و فاصله اندک این تپه با ساحل دریاچه موجب گردیده که زمین‌های اطراف آن به جهت گلزار و شورزار بودن، امکان هیچ‌گونه کشت و زرع را نداشته باشند. به این ترتیب، عدم حاصلخیزی خاک برای زراعت و به تبع آن دامداری، با در نظر گرفتن حوضچه‌های استحصال نمک که در فاصله ۱/۵ کیلومتری شمال شرق آن در این بررسی شناسایی شده، هرگونه احتمال دیگر در ارتباط با دلیل وجودی این استقرار، غیر از ارتباط آن با استحصال نمک را نامحتمل می‌سازد. از طرف دیگر، عدم شناسایی هیچ محوطه‌ای از دوره اشکانی در مناطق کوهستانی غرب دریاچه - که بر اساس شواهد میدانی، در شمال غرب به مناطق مرتفع تمایل داشتند و شکل‌گیری خطی استقرارهای اشکانی به موازات ساحل غربی دریاچه و دسترسی ایشان به گذرگاه‌های اصلی جاده ابریشم از طریق راه‌های فرعی، می‌تواند فرضیه شکل‌گیری الگوی استقراری اشکانیان با توجه به استحصال و تجارت نمک را به یقین نزدیک‌تر نماید. البته باید یادآور شویم که بازسازی سطح آب دریاچه و خط ساحلی باستانی در دوره موردنظر می‌تواند کمک فراوانی در راستی آزمایشی این فرضیه بکند که از چارچوب این تحقیق خارج است؛ بنابراین، در یک نگاه کلی می‌توان گفت که چندین عامل مهم در شکل‌گیری الگوی استقراری منطقه مؤثر بوده‌اند. وجود منابع آبی از مهم‌ترین عوامل جهت تعیین یک مکان برای استقرار در این دشت است؛ لذا همه محوطه‌ها در فاصله‌ای کمتر از ۵۰۰ متر در حاشیه رودهای دائمی و فصلی واقع شده و برخی از دو منبع آبی بهره برده‌اند. پتانسیل‌های زیست‌محیطی مناسب از قبیل خاک حاصلخیز، آب فراوان، هوای مساعد، مراتع خوب برای دامداری از دیگر عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری استقرارگاه‌های دوره اشکانی محسوب می‌شود. دستیابی به منابع غنی نمک دریاچه و دسترسی به شبکه‌های اصلی جاده ابریشم از سمت شمال و جنوب منطقه مورد مطالعه از دیگر عوامل مؤثر در این الگوی استقراری بوده که تجارت نمک را تسهیل کرده و اشکانیان از این مواهب طبیعی به بهترین شکل ممکن بهره برده‌اند. مخروط افکنده‌ها در بسیاری از نقاط جهان به دلیل داشتن شرایط مناسب، موقعیت خوبی برای استقرار سکونت‌گاه‌ها و مراکز استقرار انسانی از دوره‌های پیش از تاریخ تاکنون فراهم کرده‌اند. در واقع تمرکز فعالیت‌های انسانی بر مخروط افکنه‌ها به دلیل ویژگی‌های مثبت این مکان است (مقصودی و دیگران، ۱۳۹۱: ۲). برخی از محوطه‌های اشکانی دشت حاصلخیز ارومیه نیز قاعدتاً بر این مناطق استقرار یافته‌اند و این بیانگر آگاهی ایشان از قابلیت‌های مخروط افکنه‌ها است. انسان‌های گذشته علی‌رغم اینکه از حاصلخیزی مخروط افکنه‌ها باخبر بودند؛ اما بر حسب تجارب به دست آمده از مخاطرات استقرار در مرکز مخروط افکنه‌ها، معمولاً روستاها و استقرارگاه‌هایشان را در مکان‌هایی که در مسیر سیلاب

واقع می‌گردید؛ بنا نمی‌کردند و مکان مناسبی را برای این کار انتخاب نموده‌اند. نمونه واضح آن در این تحقیق محوطه بالستان (Balestān، کد SWUL 01) است.

۶. سپاسگزاری

از آقای عبید سرخابی به جهت همکاری در تهیه نقشه‌های اطلاعات جغرافیایی (GIS) صمیمانه سپاسگزارم.

منابع

- آفتاب، احمد و همکاران، (۱۳۹۳)، «بررسی تأثیر عوامل طبیعی در توزیع فضایی مراکز باستانی آذربایجان غربی با استفاده از GIS»، *برنامه‌ریزی فضایی*، شماره ۱۴، صص ۳۷-۶۰.
- آقالاری، بایرام، ده‌پهلوان، مصطفی، (۱۳۹۰)، «شاخصه‌های فرهنگی شمال غرب ایران در دوره اشکانی با نگاهی به یافته‌های فصل دوم کاوش در تپه کهنه پاسگاه تپه‌سی»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۳، شماره ۱، صص ۱۱-۳۸.
- ایران‌شهر، (۱۳۴۳)، *ایران‌شهر*، کمیسیون ملی یونسکو، ج ۲، شماره ۲۲، ص ۱۳۷۵.
- پورفرج، اکبر، (۱۳۹۶)، «تبیین و گاه‌نگاری فرهنگ‌های هزاره اول ق.م. در شهرستان نیر اردبیل»، *مطالعات باستان‌شناسی*، ۱۳۹۶، سال ۹، شماره ۱، صص ۳۷-۵۴.
- جمال‌زاده، محمدعلی، (۱۳۴۱) «گنج شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران»، کاویانی، برلین، صص ۶۳-۶۷.
- چایچی امیرخیزی، احمد؛ سعیدی هرسینی، محمدرضا، (۱۳۸۱)، *نگاهی به تدفین تابوتی در ایران باستان*، چاپ اول، تهران، سمیرا.
- حیدری، رضا، (۱۳۷۴)، *کاوش تپه ربط، آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی*، (منتشر نشده).
- خان محمدی، بهروز، خرازی، ابراهیم، (۱۳۹۱)، «بررسی الگوهای استقرار غرب ارومیه»، *پژوهش‌های زاگرس*، سال اول، شماره اول، صص ۲۶-۳۵.
- دارک، کن. آر، (۱۳۸۷)، *مبانی نظری باستان‌شناسی*، ترجمه کامیار عبدی، تهران، نشر دانشگاهی.
- دانتی، مایکل، (۱۳۹۶)، *آذربایجان در گذر از عصر مفرغ به عصر آهن*، ترجمه صمد علیون، چاپ اول، تبریز، پروژه ترجمه حسنلو.
- سامی، علی، (۱۳۸۸)، *تمدن ساسانی*، شیراز، دوجلدی، جلد اول، فولادوند.
- سبزی دوآبی، موسی؛ علیرضا هژبری نوبری، فرهنگ خادمی‌ندوشن، سید مهدی موسوی کوهپر، (۱۳۹۲)، «بررسی و تحلیل الگوی استقرار دشت خاوه در دوره اشکانی»، *جامعه‌شناسی تاریخی*، دوره ۵، شماره ۲، صص ۶۳-۸۰.
- سرفراز، علی‌اکبر، آورزمانی، فریدون، (۱۳۷۹)، *سکه‌های ایران*، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- سعیدی هرسینی، محمدرضا و کمال‌الدین نیکنامی و اکرم طهماسبی، (۱۳۹۱)، «برهمکنش محیط و فرهنگ: چشم‌انداز جغرافیایی و تحلیل باستان‌شناختی از استقرارهای دوره مس-سنگی زاگرس مرکزی»، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، دوره دوم، شماره ۱، صص ۲۵-۳۶.
- سلیمی، صلاح؛ ده‌پهلوان، مصطفی و داودی حسین، (۱۳۹۷)، «بررسی گورستان‌های خمره‌ای دوره اشکانی حاشیه شرقی رودخانه زاب کوچک در شهرستان سردشت، شمال غرب ایران»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۱۰، شماره ۱، صص ۱۳۵-۱۵۴.
- صدرائی، علی، (۱۳۹۷)، *پژوهش‌های باستان‌شناسی از بیگم قلعه نقره تا ریگ‌آباد پیرانشهر*، چاپ اول، تبریز، پروژه ترجمه حسنلو.
- علی بیگی، سجاد، (۱۳۸۹)، «از سرگیری پژوهش‌های باستان‌شناختی در محوطه پارتی بیستون»، *پژوهش‌های باستان‌شناسی* مدرس، سال دوم، شماره سوم، صص ۳۹-۶۹.
- علیزاده، فاطمه، شیرازی، روح‌الله، (۱۳۹۳)، «مطالعه نقوش شاخص سفال اشکانی در جنوب شرق ایران (حوزه مکران)»، *علمی-تحلیلی هنر و فن*، شماره سوم، صص ۲۱-۴۴.
- فرخ نیا، شراره، (۱۳۹۵)، «تجزیه و تحلیل مکانی و الگوی مکان‌یابی محوطه‌های باستانی با استفاده از سامانه اطلاعات جغرافیایی جی‌آی‌اس (GIS) مطالعه موردی: دشت بسطام شاهرود»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۸، شماره ۱، صص ۱۵۱ تا ۱۷۰.
- فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های شهرستان ارومیه، (۱۳۸۵)، تهران، سازمان جغرافیایی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.

- فلاندن، اوژن، (۱۳۵۶)، *سفرنامه اوژن فلاندن*، ترجمه حسین نور صادقی، چاپ سوم، ۱۳۵۶، اشرافی.
- قندگر، جواد، (۱۳۸۲)، *گزارش مقدماتی کاوش‌های باستان‌شناسی قلعه زهاک (ازدهاک) هشترود*، سازمان میراث فرهنگی، معاونت پژوهشی، اداره کل میراث فرهنگی آذربایجان شرقی (منتشر نشده).
- قندگر، جواد؛ اسماعیلی، حسین؛ رحمت‌پور، محمد، (۱۳۸۳)، «کاوش قلعه ازدهاک هشترود»، همایش بین‌المللی باستان‌شناسی ایران، حوزه شمال غرب، مجموعه مقالات، ارومیه.
- قندگر، جواد؛ رحمت‌پور، محمد، (۱۳۸۶) *گزارش کاوش فصل هفت کاوش باستان‌شناختی قلعه زهاک*؛ آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان شرقی، (منتشر نشده).
- کارگر، بهمن، (۱۳۷۴)، *گزارش بررسی و گمانه‌زنی در تپه اهرنجان و قره‌تپه دشت سلماس*، آرشیو میراث فرهنگی آذربایجان غربی، (منتشر نشده).
- کالج، مالکوم، (۱۳۸۸)، *اشکانیان*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران، هیرمند.
- کامبخش فرد، سیفالله (۱۳۹۴) *گورخمره‌های اشکانی*، دانشگاهی، باستان‌شناسی و تاریخ (پیوست شماره ۱)، تهران، صص ۱-۱۰۷.
- کاوایی پویا، حمید، (۱۳۹۴)، «بررسی عوامل مؤثر بر روابط ایران و چین و تأثیر آن بر مبادلات محصولات طبی - دارویی در عصر باستان»، *تاریخ پزشکی*، سال هفتم، شماره بیست‌ودو، صص ۳۱-۷۲.
- کریمی، جلال و فرج‌زاده اصل، منوچهر، (۱۳۸۳)، «تحلیل الگوهای فضایی استقرارگاه‌های باستانی دشت میاناب شوشتر با کاربرد سنجش‌ازدور و سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی»، *مدرس علوم انسانی*، شماره ۳۵، صص ۱۱۳-۱۲۶.
- لجمیری، مژده، زارع خلیلی، مرضیه، (۱۳۸۳)، «معرفی یک محوطه باستانی در اردبیل: گوشا تپه»، *باستان‌پژوهی*، شماره ۱۲، صص ۸۱-۸۸.
- مافی، فرزاد؛ بهنیا، علی، بهرام‌زاده، محمد، (۱۳۸۸)، «طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال دوره اشکانی شهرستان قروه (کردستان)»، *پیام باستان‌شناسی*، سال ششم، شماره ۱۲، صص ۸۵-۱۰۴.
- مقصودی، مهران و حسن فاضلی نشلی و قاسم عزیزی و گوین گیلومر و آرمین اشمیت (۱۳۹۱)، «نقش مخروط افکنه‌ها در توزیع سکونتگاه‌های پیش‌ازتاریخ از دیدگاه زمین باستان‌شناختی (مطالعه موردی: مخروط‌افکنه جاجرود و حاجی عرب)»، *پژوهش‌های جغرافیای طبیعی*، سال ۴۴، شماره ۴، صص ۱-۲۲.
- میرزایی دمیرچی، فرنگیس، (۱۳۹۵)، «اشکانیان در آذربایجان و علل حضور کم‌رنگ آنان در غرب دریاچه ارومیه بر اساس نحوه پراکندگی آثار»، *چکیده مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی استان آذربایجان غربی*، صص ۱۵.
- میرزایی دمیرچی، فرنگیس، (۱۳۹۸)، «گزارش بررسی غرب دریاچه ارومیه»، منتشر نشده.
- نامی، حسن؛ موسوی نیا، سیدمهدی، (۱۳۹۸)، «بررسی باستان‌شناسی محوطه‌های اشکانی شهرستان درگز، شمال شرق ایران»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۲۳۳-۲۵۲.
- نوراللهی، علی، (۱۳۹۱)، «بررسی باستان‌شناختی قلعه پاجاداغ (قلعه تشویر) شهرستان طارم»، *باستان‌شناسی ایران*، سال دوم، شماره ۲، صص ۵۴-۷۶.
- نوراللهی، علی، (۱۳۹۵)، «کاوش باستان‌شناسی محوطه اشکانی تشویر طارم زنجان»، *دیار*، سال ۱، شماره ۲، صص ۱-۵۴.
- نوغانی، سمیه، (۱۳۹۰)، «ساختارشناسی سفال جلینگی متعلق به دوران پارتنی بر اساس مطالعات آرکئومتریک (باستان‌سنجی)»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۳، شماره ۲، صص ۱۵-۳۴.
- نیکنامی، کمال‌الدین، ده‌پهلوان، مصطفی، (۱۳۹۲)، «شکل‌گیری راه ابریشم در پرتو امنیت مطالعه موردی: آثار و یافته‌های باستان‌شناختی پیرامون جاده از سمنان تا گرمسار»، *ژئوپلیتیک*، سال نهم، شماره دوم، صص ۲۳۰-۲۵۵.
- ویستهوفر، یوزف، (۱۳۷۷)، *ایران باستان*، از ۲۲۲ پیش از میلاد تا ۶۲۲ پس از میلاد، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران، ققنوس.
- _____ (۱۳۹۲)، *امپراتوری اشکانی و اسناد و منابع آن*، گروه مترجمین، ۱۳۹۲، تهران، فرزاد.
- هرینک، ارنی، (۱۳۷۶)، *سفال ایران در دوران اشکانی*، ترجمه حمیده چوبک، تهران، سازمان میراث فرهنگی.
- Aftab, A. et al. 2014. Investigation of the effect of natural factors on the spatial distribution of ancient centers of West Azerbaijan by using GIS. *Spatial Planning*. No. 14, pp. 37-60. [in Persian].

- Aghalari, B. M. Deh-Pahlvan. 2011. Cultural indicators in the northwest of Iran in Parthian period with a look at the findings of the second season of excavation in Kohneh-Pasgah Tepesi. *Archaeological Studies*. Volume 3, Number 1, pp. 11-38. [in Persian].
- Ali-Beigi, S. 2010. Resuming Archaeological Researches of the Parthian site in Bistoon. *Modares Archaeological Researches*. Second year, third issue, pp. 39-69. [in Persian].
- Alizadeh, F. R. Shirazi. 2014. Study of Parthian Pottery Indicators in South-Eastern Iran (Makran Region). *Scientific-Analytical of Art and Technique*. No. 3, pp. 21-44. [in Persian].
- Farokhnia, Sh. 2016. Spatial Analysis and Location Model of Ancient Sites by using Geographical Information System (GIS) Case Study: Bastam plain of Shahroud. *Studies Archaeology*. Volume 8, Number 1, pp. 151-170. [in Persian].
- Iranshahr. 1964. *Iranshahr*. UNESCO National Commission, vol. 2, number 22, p. 1375. [in Persian].
- Burney, C. 1970. *Excavations at Haftavān Tepe 1968: First Preliminary Report*. *Iran* 8:157-71.
- . 1972. *Excavations at Haftavān Tepe 1969: Second Preliminary Report*. *Iran* 10:127-42.
- . 1973. *Excavations at Haftavān Tepe 1971: Third Preliminary Report*. *Iran* 11:153-72.
- . 1975. *Excavations at Haftavān Tepe 1973: Fourth Preliminary Report*. *Iran* 13:149-64.
- Burton-Brown, T. 1951. *Excavations in Azerbaijan, 1948*. London: John Murray.
- Chaichi-Amirkhizi, A. Saeedi-Harsini, M. 2002. *A Look at Coffin Burials in Ancient Iran*. First Edition, Tehran, Samira. [in Persian].
- Colledge, M. 2009. *Parthians*. Translated by Masoud Rajab Niya, Hirmand, Tehran. [in Persian].
- Danti, M. 2016. *Azerbaijan in transition from the Bronze Age to the Iron Age*. Translated by Samad Aliyoun, first edition, Tabriz, Hasanlu translation project. [in Persian].
- Dark, Ken. R. 2008. *Theoretical foundations of archaeology*. Translated by Kamiyar Abdi, Tehran, academic publication. [in Persian].
- Dorner, J. K. Kromer, and A. Lippert. 1974. Die zweite Kampagne der österreichischen Ausgrabungen am Kordlar-tepe. Aserbaidshan. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Vienna* 104:111-36.
- Dyson, R. Jr. 1958. Iron Age Hasanlu. *University Museum Bulletin* 22:25-32.
- . 1959. Digging in Iran: Hasanlu. 1958. *Expedition* 1:4-18.
- . 1960a. Hasanlu and Early Iran. *Archaeology* 13:118-29.
- . 1960b. Where the Golden Bowl of Hasanlu Was Found: Excavations near Lake Urmia which Throw New Light on the Little-Known Mannaean: Pt. I. *Illustrated London News* 236:132-34.
- . 1961a. Excavating the Mannaean Citadel of Hasanlu; and New Light on Several Millennia of Persian Azerbaijan. *Illustrated London News*, 239:534-37.
- . 1961b. Hasanlu 1960 Campaign. *Archaeology* 14:63-64.
- . 1962. The Hasanlu Project. *Science* 135:637-47.
- . 1963a. Expedition News. Hasanlu. *Expedition* 5:33.
- . 1963b. Hasanlu Discoveries, 1962. *Archaeology* 16:131-33.
- Ehringhaus, H. 1994. Gedanken zur Rekonstruktion des Gebäudes Kordlar Tepe IV in Iranisch West-Azerbaidjan. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran* 27:49-65.
- Flandin, E. 1977. *Eugene Flandin's Itinerary*. Translated by Hossein Noor Sadeghi, third edition, Ishraghi. [in Persian].
- Geographical culture of the settlements of Urmia city. 2006. Tehran, Geographical Organization of the Ministry of Defense and Armed Forces Support. [in Persian].
- Ghandagar, J. 2003. *Preliminary report of the archaeological excavations of Zahak Castle (Azhdahak) in Hashtroud*. Cultural Heritage Organization, Research Deputy, General Directorate of Cultural Heritage of East Azerbaijan (unpublished). [in Persian].
- Ghandagar, J. H. Esmaili. M. Rahmatpour. 2013. Excavation of Zahak Castle in Hashtroud. *International Conference on Archaeology of Iran, Northwest Region*. Collection of Papers, Urmia. [in Persian].
- Ghandagar, J. M. Rahmatpour. 2006. The report of the seventh chapter of the archaeological excavation of Zahak Castle. Archive of cultural heritage of East Azerbaijan, (unpublished). [in Persian].
- Haerinck, E. 1998. *Iran's pottery during the Parthian period*. Translated by Hamide Chubak. First edition, Tehran, Cultural Heritage Organization. [in Persian].
- Hamlin [née Kramer], C. 1971. *The Habur Ware Ceramic Assemblage of Northern Mesopotamia: An Analysis of Its Distribution*. PhD diss. University of Pennsylvania, Dept. of Anthropology. Philadelphia.

- . 1974. The Early Second Millennium Ceramic Assemblage of Dinkha Tepe. *Iran* 12:125–53.
- . 1975. Dalma Tepe. *Iran* 13:111–28.
- Harris, M.V. 1989. Glimpses of an Iron Age Landscape: Plants at Hasanlu. *Expedition* 31(2-3): 12–23.
- Heydari, R. 1995. *Excavation of Tepe Rabat*. West Azerbaijan Cultural Heritage Archive, (unpublished). [in Persian].
- Jamalzadeh, MA. 1962. *Ganj-e Shaygan or the economic situation of Iran*. Kaviani, Berlin, 1956, pp. 63-67. [in Persian].
- Johnson, H. 2007. *Ideas of Landscape*, London, Blackwell Publishing.
- Kambakhshfard, S. 2014. *Parthian pitthos tombs*. Collegiate. Archeology and history (Appendix No. 1). Tehran, pp. 107-1. [in Persian].
- Karegar, B. 1995. *Survey and sounding report in Ahranj Hill and Qara-Tepe of Dasht-e Selmas*. West Azerbaijan Cultural Heritage Archive, (unpublished). [in Persian].
- Karimi, J. & M. Farajzadeh, Asal. 2004. Analysis of the spatial patterns of ancient settlements in the Shushtar Mianab Plain by using remote sensing and geographic information systems. *Modares of human science*. No. 35, pp. 113-126. [in Persian].
- Kaviani-Pouya, H. 2014. Investigation of influence factors of the relations between Iran and China and its effect on the exchange of medical-pharmaceutical products in the ancient era. *Medical History*. 7th year, 22nd issue, pp. 72-31. [in Persian].
- Khan-Mohammadi, B. & I. Kharazi. 2012. Investigation of settlement patterns in the west of Urmia. *Zagros Researches*. First year, First issue, pp. 26-35. [in Persian].
- Kleiss, W. ed. 1979. *Bastam: Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen*. *Tehraner Forschungen* 4–5. Berlin: Mann.
- Kowalewski, S. A. 2008. Regional Settlement Pattern Studies, *Journal Archaeo Res*, vol 16, pp: 225-285.
- Lajmiri, M. & M. Zare-Khalili. 2005. Introduction of an ancient site in Ardabil: Gosha Tepe. *Bastan-Pazhuhi*. No. 12, pp. 81-88. [in Persian].
- Lippert, A. 1975. Ausgrabungen am Kordlar Tepe (Persisch-West Aserbeidschan). *Antike Welt* 6:298–99.
- . 1976. Vorbericht der sterreichischen Ausgrabungenam Kordlar-Tepe in Persisch Aserbaidschan: Kampagne 1974. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Vienna* 106:83–112.
- . 1977. Kordlar-Tepe. *Iran* 15:174–77.
- Mafi, F. A. Behnia. & M. Bahramzadeh. 2010. Classification and Typology of Parthian Pottery of Qorveh (Kurdistan), *Payam-e Bastan-Shanas*, Year 6, Number 12, pp. 85-104. [in Persian].
- Maqsoodi, M. H. Fazeli-Nashli. A. Qasim. G. Gwynn & A. Schmidt. 2013. The role of splays in the distribution of prehistoric settlements from the point of view of archaeological geology (Case study: Splays of Jajroud & Haji Arab). *Natural Geography Research*. Year 44, Number 4, pp. 1-22. [in Persian].
- Mirzaie Damirchi, F. 2017. Parthians in Azerbaijan and the reasons for their faint presence in the west of Urmia Lake based on the distribution of the works. *Abstract of the articles of the congress on the history of architecture and urban planning of West Azerbaijan province*, p. 15. [in Persian].
- . 2019. Report on the Investigation of the west of Urmia Lake. *Unpublished*. [in Persian].
- Molazadeh, K. & M. Mohammadi. 2006. Encyclopedia of Historical Building of Iran in Islamic Period: Forts and Fortress, *Sorey-e- Mehr Publisher*, First Print. [in Persian].
- Muscarella, O. 1968. Excavations at Dinkha Tepe, 1966. *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art* 27:187–96.
- . 1973b. Excavations at Agrab Tepe, Iran. *Metropolitan Museum Journal* 8:47–76.
- Nami, H. & S.M. Mousavinia. 2019. Archaeological Survey of Parthian Sites in Daregaz, Northeast of Iran. *Archaeological Studies*. Volume 11, Number 1, pp. 233-252. [in Persian].
- Niknami, K. & M. Deh-Pahlan. 2013. Shaping the Silk Road in the Light of Security, a Case Study: Archeological Artifacts and Findings Around the Road from Semnan to Garmsar, *Geopolitics*, Year 9. Second issue, pp. 230-255. [in Persian].
- Noghani, S. 2012. Structural analysis of Jilingi pottery belonging to the Parthian period based on Archaeometric studies, *Archaeological Studies*. Volume 3, Number 2, pp. 15-34. [in Persian].
- Noorollahi, A. 2013. Archaeological survey of Pajadagh Castle (Tashvir Castle) in Tarom. *Archeology of Iran*. Second year, number 2, pp. 54-76. [in Persian].
- Noorollahi, A. 2017. Archaeological excavation of the Parthian site of Tasvir Tarom, Zanjan. *Diyar*. Year 1, number 2, pp. 1-54. [in Persian].

- Pecorella, P. & M. Salvini. 1984. *Tra lo Zagrose L'Urmia: Ricerche Storicheed Archeologichenell' Azerbaigian Iraniano*, Incunabula Graeca 78. Roma: Editioni dell Ateneo.
- Purfaraj, A. 2017. Explanation and chronology of cultures of the first millennium B.C. in Nir a city in Ardabil Provienc. *Archaeological studies*. Year 9, number 1, pp. 37-54. [in Persian].
- Sabzi-du-Ābi, M. A. Hejebri Nobari. F. Khademi-Nadushan. & S.M. Mousavi-Kohper. 2013. Investigation and analysis of the settlement pattern of Khave Plain in the Parthian period. *Historical Sociology*. Volume 5, Number 2, pp. 63-80. [in Persian].
- Sadraei, A. 2019. *Archaeological Researches from Beygum Qalea Naqadeh to Rig Abad-e Piranshahr*. First edition, Tabriz, Hasanlu translation project. [in Persian].
- Saidi Harsini, M. R. K. Niknami. & A. Tahmasabi. 2012. Environment and Culture Interaction: Geographical Perspective and Archaeological Analysis of Central Zagros Copper-Stone Age Settlements. *Archaeological Researches of Iran*. Second period, number 1, pp. 25-36. [in Persian].
- Salimi, S. M. Deh-Pahlvan. & H. Davoodi. 2018. Investigation of the pithos's cemeteries of the Parthian period on the eastern side of Zab-e Kuchak River in Sardasht, Northwestern Iran. *Archaeological Studies*. Volume 10, Number 1. Pp. 135-154. [in Persian].
- Sami, A. 2009. *Sassanid Civilization*. Shiraz, two volumes, the first volume, Fouladvand.
- Sarfaraz, Ali-Akbar & Āvarzamani, Fereydoon. 2000. *Coins of Iran*. Tehran, Organization for Studying and Compiling Humanities Books of Universities (Samt). [in Persian].
- Seibert, Jeffry D. 2006. Introduction, in: E.C. Robertson, J.D. Seibert, D.C. Fernandez, and M.U. Zender, (eds.), *Space and Spatial analysis in archaeology*. Alberta, Canada: *University of Calgary press*, xiii.
- Voigt, M. 1976. *Hajji Firuz Tepe: An Economic Reconstruction of a Sixth Millennium Community in Western Iran*. Ph.D. diss. University of Pennsylvania, Dept. of Anthropology. Philadelphia.
- Wiesehofer, J. 1999. *Ancient Iran, from 222 BC to 622 AD*. translated by Morteza Sagheb Far, Ghoghnus, Tehran. [in Persian].
- Wiesehofer, J. 2014. *Parthian Empire and its documents and sources*. Translators Group, first edition, Tehran, Farzan. [in Persian].
- Young, T.C. Jr. 1959. Excavations at Hasanlu: The Season of 1958. *Bulletin of the Philadelphia Anthropological Society* 12:5-8.
- Zekrgoo, A. H. 1995. Spiritual Identity of The Silk Road, *Journal of Iran Shenakht*, Vol 5, Mohammad-e-Amin Publisher, pp. 179-197. [in Persian].
- <https://www.urmia-ag.ir/fa/wagov/tourism>.